

Predromanički ciborij iz Svete Marte u Bijaćima

Mr. Vedrana DELONGA, muzejski savjetnik
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjače b. b.

Autorica razmatra ciborij iz crkvenog kompleksa u Bijaćima, danas izložena u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Osobitu pozornost posvećuje uklesanom natpisu na košari ciborija. Izradu ciborija smješta u razdoblje koje ne prelazi vrijeme vladanja hrvatskog kneza Mislava, pa kao terminus post quem non izrade spomenika predlaže razdoblje do otprilike 830.-840. godine. Utvrđuje razloge zbog kojih promišlja da je četverostranični ciborij izvorno mogao biti postavljen nad ranijim križnim krsnim bazenom u prostoru starokršćanskog baptisterija, koji je u predromanici, u okviru prva tri desetljeća 9. stoljeća obnovljen, dok je crkva Sv. Marte u istom sklopu izgrađena na mjestu ranije, starokršćanske.

Bijaći su lokalitet u samom vrhu najznačajnijih arheoloških nalazišta ranoga hrvatskog srednjovjekovlja. S arheološkim ostacima na terenu, uz crkvu Sv. Marte u Stombratama i pokretnom spomeničkom građom, mjesto je izravno povezano uz događaje koji su na političkom i duhovno-kulturnom planu odredili početak hrvatske srednjovjekovne povijesti. Otkada je Lj. Karaman, četvrt stoljeća nakon prvih iskopavanja (1902.-1905. godine), priredio prvi znanstveni osvrt na rezultate istraživanja, lokalitet i njegovi spomenici, zbog svog značenja, ostaju kontinuirano predmetom zanimanja stručnjaka¹. Vjerujemo da sljedeći, kratki topografsko-arheološki podsjetnik o lokalitetu može pridonijeti lakšem snalaženju čitatelja i povezivanju ovdje razmatranog spomenika uz egzaktni smještaj u sklopu nalazišta.

Bijaći, koji svoj naziv duguju brežuljcima Veli i Mali Bijać, danas su ruralna aglomeracija u sjeverozapadnom dijelu Kaštelanskog polja, nedaleko Trogira. Tu se, na širem području, u antičko doba prostiralo naselje *Siculi*. Iskopavanja, koja su se u Bijaćima odvijala u dva navrata na položaju Stombrate, 1902.-1905.² i 1967.-1970.³ pokazala su vrlo složenu arheološku sliku lokaliteta slojevite arhitekture, od rimskodobne do barokne. Sačuvani zidovi

¹ Usp. poglavlje "Jesu li u Bijaćima kod sv. Marte bili hrvatski kneževski dvorovi?" u: Lj. KARAMAN, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb, 1930, str. 149-178.

² Usp. prijepis dnevnika istraživanja objavljen u ovom broju časopisa, kao i Lj. KARAMAN, nav. dj., str. 152-155. Najvećim dijelom spomenici su otkriveni već tijekom prvih arheoloških istraživanja što su ih u ime Društva "Bihać". 1902.-1905. godine, vodili u Stombratama F. Bulić, P. Ergovac i P. Perat, da bi nakon pronalaska, kao spomenici istoga Društva, s ostalom otkrivenom pokretnom građom, postali inventar Arheološkog muzeja u Splitu, a 1957. godine, prenosom vlasništva Društva na Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, eksponatima potonjeg Muzeja.

³ D. JELOVINA - D. VRSALOVIĆ, Sv. Marta kod Trogira - arheološka revizija 1967. i 1968. g., *Arheološki pregled*, 10, Beograd, 1968, str. 173.

gospodarsko-stambenih zgrada i prateći arheološki materijal svjedoče o prostranoj antičkoj rustičkoj vili-imanju u Stombratama, gdje se u kasnoj antici razvija kršćanski kompleks, kojemu su pripadale otkrivena starokršćanska crkva i osmerokutna krstionica. Sjedinjujući, osim liturgijske, krstioničku te grobljansku namjenu, sklop u Stombratama preuzeo je ulogu središta crkvene zajednice, koja je u funkciji crkvene župe okupljala i okolne naseobinske aglomeracije autohtonog romaniziranog življa.

U ranom srednjem vijeku, kada se na dijelu nekadašnjeg salonitanskog agera ustaljuje i središte Trpimirova vladarskog roda te niču počeci hrvatske kneževine, prostrana antička *villa rustica* na položaju Stombrate, dolazi u sastav vladarskog posjeda (*predium*) hrvatskih knezova, a koji postupno prerasta u jedno od većih feuda kraljevskog teritorija (*territorium regale*). Njegovim jačanjem *villa* na Stombratama (*villa Biaci*) i crkva Sv. Marte postaju središtem gusto naseljena prostora s grupom manjih zase-laka uokolo. O djelatnosti koja se na lokalitetu odvija u 9. stoljeću izravno svjedoče arheološki i pisani povijesni izvori.⁴ Tu, *in loco qui dicitur Byaci*, Trpimir izdaje 852., a možda već i 840.-843. godine, svoju vladarsku povelju⁵, što čini i Muncimir 892. godine, pred crkvom u Bijaćima. Potaknuti interesima misionarske crkve, koja u doba Karolinga djeluje na području hrvatske kneževine, već prvi Trpimirovići sukcesivno obnavljaju kasnoantičku *villu* i sakralni kompleks. Na mjestu prvotne, starokršćanske crkve Sv. Ivana, potpomažu izgradnju nove crkve, koja se posvećuje sv. Marti, i preuređenje već postojećeg baptisterija⁶. O predromaničkoj crkvi, kao mjestu izdavanja vladarskih povelja i njenom titularu, jamče podaci iz Muncimirove isprave (*actum est in Biaci ante fores ecclesiae sanctae Marthae martyris*), kao i natpis na ciboriju. Bogati fond otkrivenih kamenih spomenika, od starokršćanskog (5.-6. stoljeće) do predromaničkog doba, poglavito kameni namještaj iz više vremensko-stilskih faza (druga polovina 8. - druga polovina 9. stoljeća), potvrđuje da je crkveni kompleks na Stombratama dugog kontinuiteta. Predromanička crkva

⁴ Za osnovni pregled o lokalitetu korištena je sljedeća literatura: LJ. KARAMAN, nav. dj. - M. PEROJEVIĆ, *Najstarija hrvatska zadužbina sv. Marta na Bijaćima*. Sarajevo, 1933. - D. JELOVINA - D. VRSALOVIĆ, nav. dj. - N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb, 1975, str. 191. i d. - V. OMAŠIĆ, *Povijest Kaštela*. Split, 1986, str. 86-94. - I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*, Trogir, 1984, usp. Bijaći u: *Kazalo geografskih pojmova*. - D. JELOVINA, Starohrvatska crkva Sv. Marte u Bijaćima (= Starohrvatska crkva), *Kaštelanski zbornik 1*, Kaštela, 1987, str. 23-29. - M. JURKOVIĆ, Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu, *Pril. Povij. Umj. u Dalm.* 26/1986-1987, str. 61-86. - ISTI, Bijaći, Stombrate kraj Trogira. U: *Hrvati i Karolinzi*. Sv. 2. *Katalog*. Split, 2001, str. 179-180. - B. MIGOTTI, *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*. Zagreb, 1990, str. 11-12. - P. CHEVALIER, *Salona I*. Tome 1, *Ecclesiae Dalmatiae*. Catalogue. Rim - Split, 1995, str. 222-224. - T. BURIĆ, *Bijaći - Stombrate, starohrvatsko groblje*. Kaštel Novi, 1992. - V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj* (= Latinski spomenici). Split, 1996, str. 43-44. - ISTA, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima. U: *Hrvati i Karolinzi*. Sv. 1. *Rasprave i vrela*. Split, 2001, str. 238-244. - R. KATIČIĆ, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb, 1998, str. 324-325, 328. - Ž. RAPANIĆ, Spomenici nepotpune biografije De ecclesiis datandis (2)*, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 13-14, Zagreb, 1996-1997, str. 88-89.

⁵ L. MARGETIĆ, Bilješke uz Trpimirovu ispravu CD I, 3-8, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 30/1, Split, 1993, str. 47-51.

⁶ M. JURKOVIĆ, nav. dj., str. 77-80.

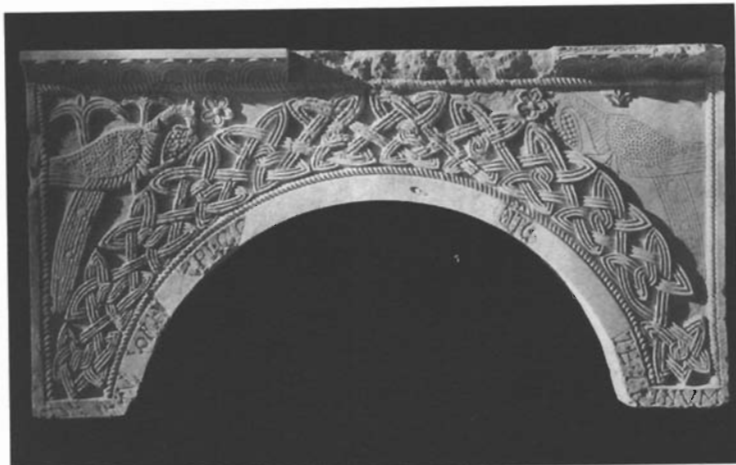
Ciborij iz crkve Sv. Marte.

Sv. Marte prilikom obnove u romaničkom slogu, koncem 12. stoljeća, doživjela je promjenu titulara posvetom sv. Ivanu Krstitelju, što je nedvojbeno posizanje za ranijim naslijedom povezanim uz ulogu baptisterija u ukupnoj funkciji crkvenog kompleksa, kako u kasnoj antici, tako i u ranom srednjem vijeku, na što će ukazati i sam natpis na ciboriju koji se razmatra u ovom radu.

Ciborij iz crkvenog kompleksa Sv. Marte sigurno je najmarkantnije kiparsko-epigrafičko ostvarenje, ali i danas sačuvani objekt-spomenik iz ranoga srednjeg vijeka s tog lokaliteta. Zbog likovnosti, gdje se ogledaju komponente predromaničkog kiparstva prve polovine 9. stoljeća, kao i uklesana natpisa, ciborij stoji na vrhu ljestvice spomeničkih vrednota starohrvatskog predromaničkog opusa. Unatoč tome što se često spominjao u literaturi, bilo u specijalističkim stručnim radovima ili je, makar ilustrativno, pratio druge vrste kulturoloških tekstova⁷, valja reći da se od ukupnog ciborija uglavnom reproducirala samo jedna ukrašena

⁷ Za osnovne podatke o spomeniku predložimo sljedeće radove: I. KRŽANIĆ - J. BARAČ, *U kolijevci hrvatske povjestnice*. Zagreb, 1907. - M. PEROJEVIĆ, nav. dj. - LJ. KARAMAN, nav. dj., str. 154-155. - ISTI, *Živa starina*. Zagreb, 1943, str. 64-66. - M. ABRAMIĆ, *Obnova triju spomenika u Arheološkom muzeju, Jadranski dnevnik* 3/1936, 300, str. 29-30 sa sl. - S. GUNJAČA - D. JELOVINA, *Starohrvatska baština*. Split, 1976, str. 8-9, str. 94. - D. JELOVINA, *Starohrvatska crkva*, str. 25-26. - Isti, *Starohrvatsko kulturno blago*. Zagreb, 1989, str. 24-25. - V. DELONGA, *Latinski spomenici*, str. 48 - 50, br. 7, Tab. III - VII.

Vanjska i unutarnja strana prve arkade košare ciborija iz crkve Sv. Marte prije završne restauracije u Arheološkom muzeju u Splitu 1936. godine.

stranica s pripadajućim dijelom natpisa, tj. tekstom gdje se spominje svetica Marta i koji je ponajviše služio kao jedan od argumenata za "franačku" historiografsku tezu o kristijanizaciji Hrvata. Tako je sve do nedavnog objelodanivanja korpusa latinskih natpisa s prostora ranosrednjovjekovne Hrvatske⁸, u literaturi bio nepoznat cjelokupni likovni izgled ciborija, kao i epigrafički sadržaj sačuvan na njegovim stranicama. Na spomenutom mjestu, prvi put se pružio uvid u cjelinu spomenika, prvenstveno u sadržaj vrlo dugačkog i osebnog teksta, koji je tekao rubom vanjskih i unutarnjih stranica košare.

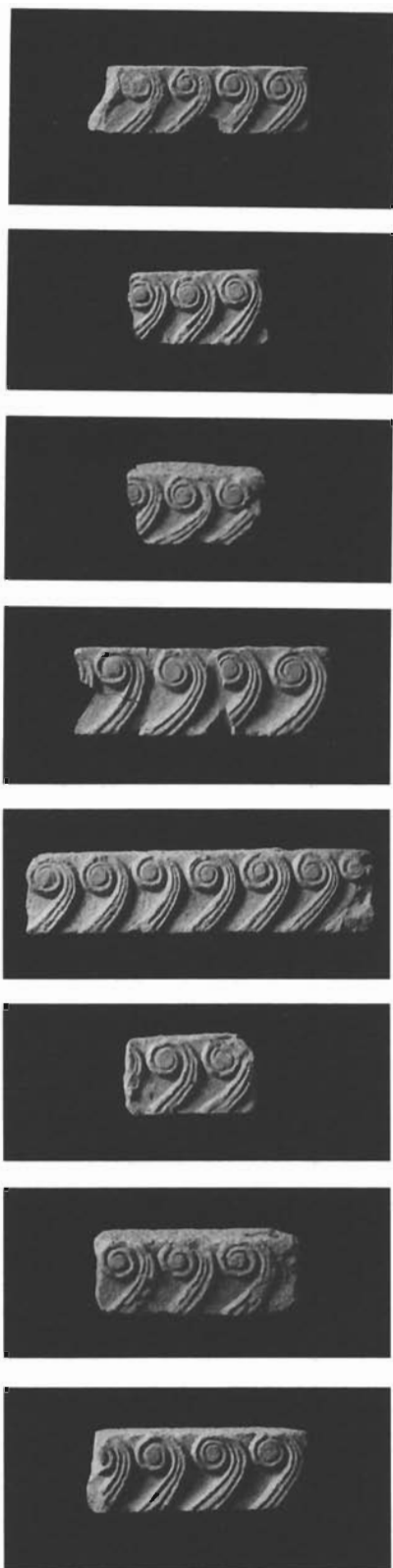
Osobne i profesionalne sklonosti usmjerile su našu pozornost natpisu uklesanom na ciboriju, pa i sama činjenica da se o njemu nije obuhvatnije pisalo kao vrijednom i osobitom epigrafičkom izvoru. Stilsko-likovne odlike spomenika istaknut ćemo u ovom radu onoliko, koliko po našem sudu, komplementiraju sadržaj natpisa. Vjerujemo da će iduća deskripcija dostatno ukazati na osnovne likovne komponente spomenika, budući da o tome raspravljaju radovi u ovom broju časopisa, koji zasebno obrađuju problematiku predromaničke skulpture s ovog lokaliteta.

Ciborij se sastoji od četiri ukrašene stranice-arkade, tj. četiri monolitne, kamene ploče načinjene od vapnenca. Stranice se spajaju u košaru, nad kojom je piramidalni krov (rekonstruiran) s

Ulomci završnog friza dviju strana košare ciborija iz crkve Sv. Marte

⁸ V. DELONGA, nav. dj., str. 48-50, Tab. III - VII.

originalnim akroterijem. Ta konstrukcija postavljena je na četiri stupa, koji završavaju predromaničkim kapitelima, u visini od 2,20 m, tako da ukupna visina ciborija s krovom iznosi 4,50 m. Ostale relevantne dimenzije su sljedeće: širina vanjske stranice iznosi 166,5 (148) cm, a širina unutarnje 118-118,5 cm; visina stranice je 48 (100) cm, debljina 10-11 cm. Visina natpisnog polja kreće se od 6-7,5 cm, dok visina slova uglavnom varira od 6,5 -4,5 cm. Stupovi i kapiteli nisu originalni, već su odreda rekonstruirani, premda su dijelovi stupova, neki i s pripadajućim bazama, otkriveni tijekom arheoloških iskopavanja, što je vidljivo iz terenske dokumentacije s istraživanja. Stranice su ukrašene predromaničkim motivima i prikazima, dok se uz rubove svake stranice provlači natpisno polje s uklesanim tekstom koji se prati čitavim vanjskim i unutarnjim oplošjem košare.

Ulomci ciborija pronađeni su tijekom arheoloških istraživanja u Stombratama, u razdoblju od 1902.-1905. godine. Prilikom iskopavanja najveći broj ulomaka otkriven je na mjestu barokne crkvice iz 17. stoljeća, odnosno prostoru nekadašnje ranokršćanske i predromaničke krstionice. Na temelju pronađenih i prikupljenih fragmenata, godine 1936. prišlo se u Arheološkom muzeju u Splitu sastavljanju i rekonstrukciji ciborija, koja je djelomično upotpunjena 1994.-1995. godine, u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Rekonstrukcija je provedena na svim ploham, a temeljena na originalnim većim ili manjim fragmentima, što je vidljivo iz fotografije svake stranice, pa se kod opisa neće posebno isticati odnos originalnih dijelova spram onih nadomještenih rekonstrukcijom. Tijekom pisanja ovoga priloga upozoreni smo na neke nove pojedinosti, koje znatno upotpunjavaju izvorni izgled i današnju rekonstrukciju ciborija. Novine se odnose na element u gornjem završnom vijencu dviju stranica košare (ovdje stranice I. A i I. B), za koje se utvrdilo da postoje njihovi originalni završni arhitravi s ukrasnim nizom kukâ, što su kod prvotne rekonstrukcije ciborija izostavljeni, a koje bi u nekoj budućoj prilici trebalo postaviti na mjesto postojećih, rekonstruiranih završnih arhitrava⁹.

Kako natpis podjednako prati vanjske, kao i unutarnje plohe košare, u nastavku odvojeno donosimo opis svake pojedine plohe vanjskog plašta, a potom one na unutarnjim stranicama. Naime, radi se o dvije, formalno zasebne tekstovne cjeline, koje stoje odvojeno u vanjskom, fizičkom izgledu spomenika, ali koje se svojom unutarnjom, sadržajnom porukom dopunjuju. Natpis je raspoređen u dva tekstovna sklopa i teče slijeva nadesno, počevši od stranice označene I. A do I. D, na vanjskom plaštu te od stranice II. A do II. D, na unutarnjem.

⁹ Na to nas je upozorio prof. Ante Milošević, koji je na temelju dokumentacije s prvih arheoloških iskopavanja u Stombratama, identificirao arhitrave u Muzejskom lapidariju i pokazao da pripadaju završnom frizu košare ciborija, tj. onim stranama gdje su prilikom prvotne rekonstrukcije, 1936. godine, umjesto izvornih arhitrava, ornamentiranih kukama, isklesani potpuno novi, a izvorni dijelovi iz nepoznatih razloga izostavljeni. To je dobro vidljivo na priloženim fotografijama iz arhiva Muzeja, gdje se uočava da je gornji rub jedne stranice ravno odrezan i pokazuje stanje prije negoli je vijenac s kukama monolitno uklopljen, tj. rekonstruiran u stranicu ciborija.

Opis vanjskog dijela košare

I. A

Arkada je podijeljena u tri osnovna ukrasna polja. Likovna kompozicija djelomično je rekonstruirana na manjkavim mjestima na temelju originalnih ulomaka, koji su se povezali u cjelinu nasuprotnim impostiranjem likova i ukrasnih motiva, čime se ostvarila izvorna interakcija dekoracije i njene simbolike.

Gornji pojas, poput završnog vijenca, ispunjen je kukama. Pod njim je niz stiliziranog kimatija na kosoj uskoj plohi, odijeljen od središnjeg ukrasnog polja motivom tordirane vrpce-užeta. Sudeći prema analogijama, taj se ukras javlja na ciborijima pred samu sredinu 9. stoljeća¹⁰. Središnji pojas, obrubljen užetom, ispunjavaju dva nasuprotno postavljena pauna, u trokutastim poljima s lijeve i desne strane. Linearno su stilizirani, s karakterističnom obradom dijelova tijela točkastim rovašenjem u kamenu kakvo se, primjerice, vidi u obradi paunova na arkadama predromaničkog ciborija u rimskoj crkvi S. Andrea Cata Barbara na Eskvilinu, iz ranog 9. stoljeća¹¹. U kutovima sa svake strane, po jedan peterolatični cvijet i trolist ispunjavaju prostor među figurama, kao likovni detalji koji se inače klešu u kompozicijama ciborijalnih arkada. Čitavim rasponom luka pruža se širok pojas nasuprotno postavljenih i učvorenih peretza, koji spaja dva donja kraja (stope) arkade¹². Rupe na prednjim i bočnim krajevima služile su za pridržavanje zavjesa (*vela*), kojima se zastirala unutrašnjost ciborija u trenutku izvršenja samog sakramenta. K tome, po jedna rupa, kakve su inače sačuvane na sredini svake stranice košare, služila je za vješanje staklenih svjetiljki. Oivičen s gornje strane tordiran-

¹⁰ Sličnu izvedbu ima ukrasni vijenac u gornjem pojasu arkade ciborija iz rimske crkve Sv. Sabe na Aventinu, a koji je starija literatura povezivala sa skulptorskom djelatnošću iz vremena pape Lava III. (795.-816.), dok novija predlaže dataciju bližu sredini 9. stoljeća, tj. kraju pontifikata Grgura IV. (844. god.) (Usp. *Corpus della scultura altomedievale* VII. (= Corpus), La diocesi di Roma, sv. IV, Spoleto, 1976, Tab. XLI, 108; Tab. XLII, 10).

¹¹ Datirano u razdoblju od 795.-816., tj. u doba pape Lava III. (usp. Corpus VII, sv. I, Spoleto, 1974, Tab. V, 10, 11).

¹² Slični primjeri mogu se vidjeti: na arkadama ciborija iz SS. Bonifacio e Alessio u Rimu (usp. Corpus VII, sv. IV, Tab. VIII, 16), na ciboriju iz crkve Sv. Bazilija (Sala bizantina) u Rimu (VII, sv. II, Spoleto, 1974, Tab. XXVI, 48 ili na ciboriju iz S. Andrea Cata Barbara (usp. Corpus VII, sv. I, Spoleto, 1974, Tab. VII, 19).

im užetom¹³, luk arkade ispunjava latinski natpis sačuvan u fragmentima. Tu je početak tekstovne cjeline, koja se nastavlja na sljedeće dvije stranice košare. Usljed vrlo loše sačuvanosti, tekst je manjkav kao, uostalom, i čitav natpis na ciboriju, pa je na osnovi sačuvanoga, brojne lakune vrlo teško adekvatno restituirati, a da se pritom ne zapadne u nepoželjnu kombinatoriku i suvišno domišljanje. Stoga nečitljive i nerazrješive dijelove transkribiramo u obliku koji je vidljiv na spomeniku, dok skromnu restituciju koju možemo ponuditi, donosimo samo ondje gdje nam se to kako-tako čini mogućim. Natpis započinje križem, kao simboličkom invokacijom te praćen znatnim lakunama kroz čitav tekst, posebice u sredini, ovako glasi:

+ V[os] OMN[es...in] CPI (=Christi) CO[llite
Deum...]///OITC[...]/ [confiten]TE TRINVM...

I. B

U gornjem pojasu teku kuke poput friza ili vijenca, oslonjene na usku plohu sa stiliziranim kimatijem i vodoravnim užetom. Ispod je pojas s nizom troprutih, međusobno prekrivenih polukružnica. U kutovima središnjeg polja je po jedan geometrijski motiv troprute učvorene vrpce. Njegovu donju stranu zatvara tropruta pletenica, provučena duž cijelog luka arkade, pa osnovnim konceptom vrlo nalikuje dekorativnom rješenju jedne od stranica četverostranog ciborija rimske crkve Sv. Bazilija. Smatra se da motiv nije raniji od drugog desetljeća 9. stoljeća, odnosno povezuje se s predromaničkim likovnim krugom iz vremena pape Grgura IV. (827.-844). Oivičen s gornje strane motivom užeta, rub ispunjava natpisno polje, gdje se nastavlja tekst s prve stranice ciborija. Od natpisa se razabiru vrlo skromni ostaci:

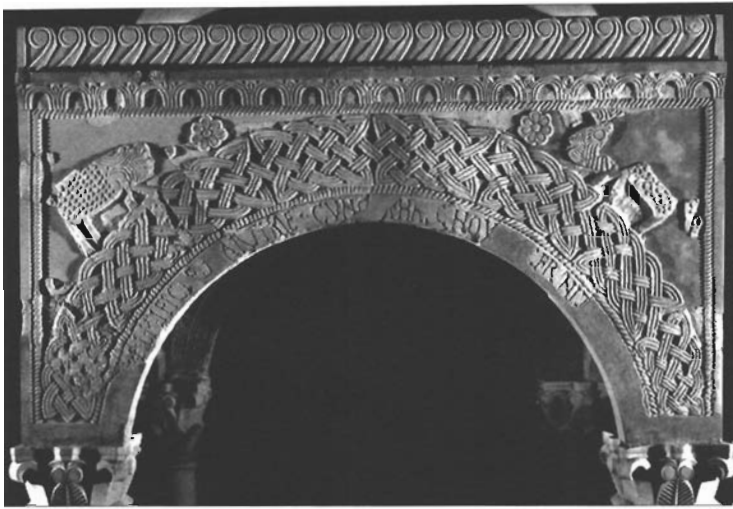
[...][NIV[...]]///[te]///[Ioh]ANIS NEC NE[...] [...]]///

¹³ Tordirana vrpca-uže, koja uokviruje lučno dekorativno polje, čest je motiv u likovnim rješenjima na ciborijalnim arkadama predromaničke skulpture Rima: S. Stefano Rotondo (usp. Corpus VII, sv. III, Spoleto, 1974, Tab. LXVII, 213), Terme di Caracalla (usp. Corpus VII, sv. IV, Spoleto, 1976, Tab. LXXXVIII, 264), SS. Bonifacio e Alessio, gdje je spomenik datiran pontifikatom Lava III. (795.-816.) (usp. Corpus VII, sv. IV, Spoleto, 1976, Tab. VIII, 16; VII, sv. I, Spoleto, 1974, Tab. V, 10, 11).

I. C

Gornji friz ispunjen je kukama pod kojima je niz stiliziranog kimatija. U dvama gornjim kutovima središnjeg polja obrubljena užetom, prikazani su lavovi, uklesani u plitku reljefu, sa sedmerolatičnim cvijetom u međuprostoru. Mrežasti uzorak, sastavljen od niza višestruko prepletenih i ritmički razdvojenih troprutih vrpce, ispunjava luk arkade, spajajući dva nasuprotna donja kraja. Na isti način i identičnim uzorkom, ornamentiran je lučni otvor na jednoj od stranica ciborija katedrale u Puli, a povezuje se uz djelatnost biskupa Antonija, iz 9. stoljeća¹⁴. U odnosu na dijelove natpisa na ostalim stranicama košare, tekst na ovom luku bolje je sačuvan, što je vjerojatno i razlog zašto je taj dio natpisa jedini dosad našao mjesto u literaturi. M. Abramić ga je čak smatrao samim početkom teksta na vanjskim stranicama ciborija¹⁵, međutim, ovdje smo u prilici utvrditi da je riječ o nastavku natpisa s prethodne stranice. Taj tekst glasi:

///[... ad honorem] ALMIFIC(a)E [M]ARTHAE CVNC[ta] HA[e]C NOV[a] CERNIT[le dicata...] i završava vrlo fragmentarno na užoj, bočnoj strani arkade ///[...M///[...r]I[...]]///[o]P[vs?]. Tu je ujedno i kraj prve tekstovne cjeline uklesane na vanjskim plohamo košare, dakle kraj natpisa na trima opisanim stranicama (I. A - I. C).

I. D

Stranica je gotovo u cijelosti rekonstruirana prema likovnom uzorku na nasuprotnoj stranici I. B, s dva manja originalna ulomka koji čine stope arkade. Tu je, unutar polja obrubljena ornamentom užeta, ukrasni detalj sličan slovu "S", motiv koji se provlači još iz repertoara skulpture 8. stoljeća, dok se na lijevom kraju vidi segment natpisa koji označava početak nove tekstovne cjeline, sadržajno različite od one uklesane na prethodnim trima stranicama¹⁶.

¹⁴ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*. Trieste, 1905, str. 63.

¹⁵ M. ABRAMIĆ, nav. dj., str. 30.

¹⁶ Sadašnji izgled stranice I. D nije identičan rješenju koje je poznato u prvotnoj rekonstrukciji ciborija, dovršenoj 1936. godine u Arheološkom muzeju u Splitu, pod nadzorom M. Abramića, kada su dva opisana fragmenta na stopama arkade bila izostavljena iz cjeline rekonstruirane stranice. Dosta kasnije utvrdili smo da ulomci, po formalnim i stilskim elementima, u potpunosti odgovaraju odnosnom ciboriju i to njegovoj četvrtoj stranici. Smještanjem ulo-

Natpisu je, naime, sačuvan nepotpuni početak, koji slijedi nakon znaka križa i manji dio samoga kraja: + TEMPO[ribvs...]//// ///[...].VD. Prema sačuvanome daje se zaključiti da se radi o početnim riječima, tzv. verbalne formule datiranja, koja je u smislu oznake o vremenu nastanka ciborija, ispunjavala njegovu četvrtu stranicu, čineći tako završni dio teksta na vanjskom plaštu ciborija.

Opis unutarnjeg dijela košare

II. A

Uz gornji rub, na sredini stranice, izrezan je usjek koji stvara dva bočna udubljenja, kakvi se nalaze na unutrašnjosti sve četiri stranice ciborija. Služe uglavljivanju odgovarajućih trokutastih ploča i kutnih držača za međusobno povezivanje, te za naslanjanje oktogonalne piramide krova.

maka na njihovo izvorno mjesto, što znači na nasuprotne stope arkade stranice I. D, stvorila se u međuprostoru velika praznina jer su dva nova ulomka sugerirala i drukčije izvorno rješenje ornamenta u pojasu koji je pratio natpisno polje. Stoga je postojeći ukras tropleta, iz vremena Abramićeve rekonstrukcije otučen, a radirana površina ostavljena neukrašena. Potonji zahvat na ciboriju proveli su restoratori Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Vinko Bakulić i Marko Rogošić, 1995. godine.

Stranica je bez ukrasa, s natpisnim poljem razdijeljenim ornamentom užeta u dva reda, tako da čini rubni okvir arkade. I ovdje se radi o prilično krnjem tekstu, bez gotovo jedne cjelovito sačuvane riječi. U gornjem, od dva postojeća reda s natpisom, vidi se isprekidani niz s manjim skupinama grafema, u kojima se raspoznaje sljedeće:

+ HIC A[...]/[chr]IS[tian]IS SPE[s...]/[...]/R ET E[...]/[...]

Ispod je početak drugog odlomka teksta, koji se nastavlja na sljedećim trima stranicama u unutrašnjosti košare:

+ QVES[vmvs *vel* qvesite...]/[...]/SV[...]/[...ob]NIX[e...]/[...]/a (m?) C[...]/[...alm]OQ(ve) /

II. B

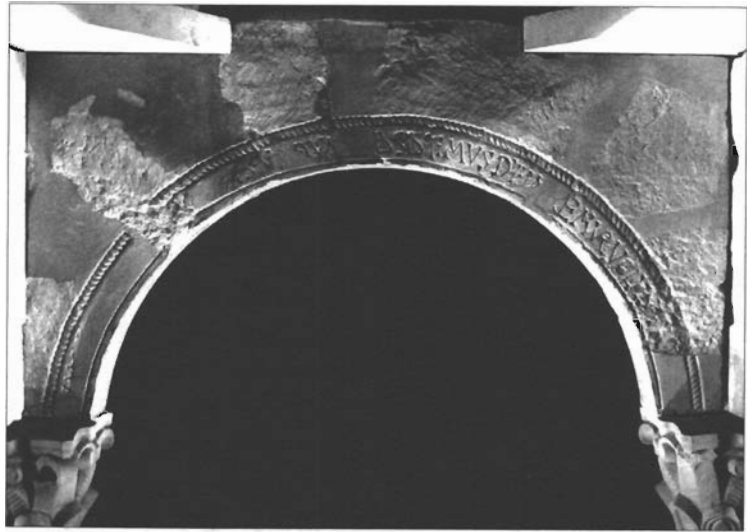
Stranica je neukrašena, kao i sve unutarnje plohe ciborija. Motiv užeta je, naime, jedini ukrasni detalj i s gornje strane omeđuje natpisno polje, koje prati rub otvora arkade. Stranica je u cijelosti obnovljena prilikom prvotne rekonstrukcije ciborija (1936.), dok su dva originalna fragmenta naknadno umetnuta, u drugotnoj rekonstrukciji (1995.). Na ulomcima su skromno sačuvani ostaci teksta; s lijevoga kraja tek tri slova CAE praćena dvotočjem iznad slova C, a na lijevom kraju dijelovi riječi, koji bi se na temelju sačuvanih slova mogle razriješiti u [ne]MPE HV[mi]L>[IM[e].

II. C

Na ovoj stranici, koja je oblikovana istovjetno prethodnoj, čitaju se rastrgani fragmenti tekstovne cjeline. Tekst, koji se nastavlja s prethodne stranice, ustvari je nastavak leksema HV[mi]L, i u njemu se čita:

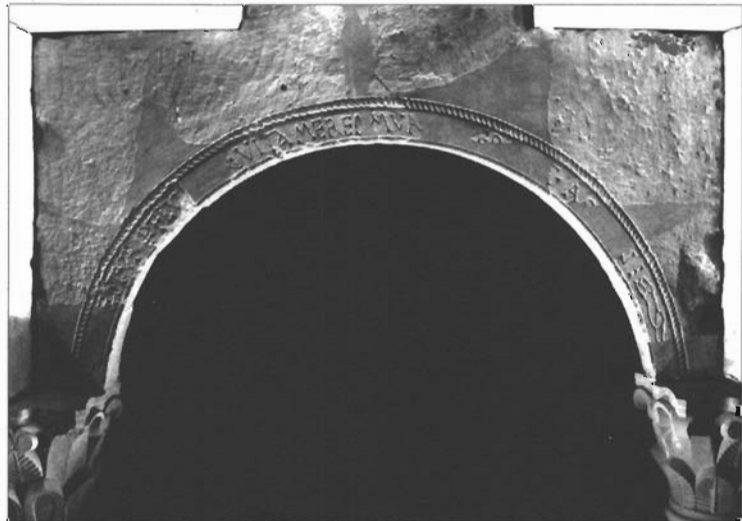
[>hvmi]IM[e]/[...]/C[...]/[...]/IS V[t d]VM [sv]BSISTIMVS D(e)I I[m?..]/[...]/EMVR V[o]L[vmvs ?..] /

II. D

Ova stranica također je oblikovana kao i prethodna, s dosta praznina u natpisu, od kojeg su sačuvani sljedeći tekstovni odlomci:

///[...].EITVM P(er) FLV[minem...]/[/?...]VITA[m]
MEREAMVR///[aet]ER(?)[nam]///[...?] A[me]N.

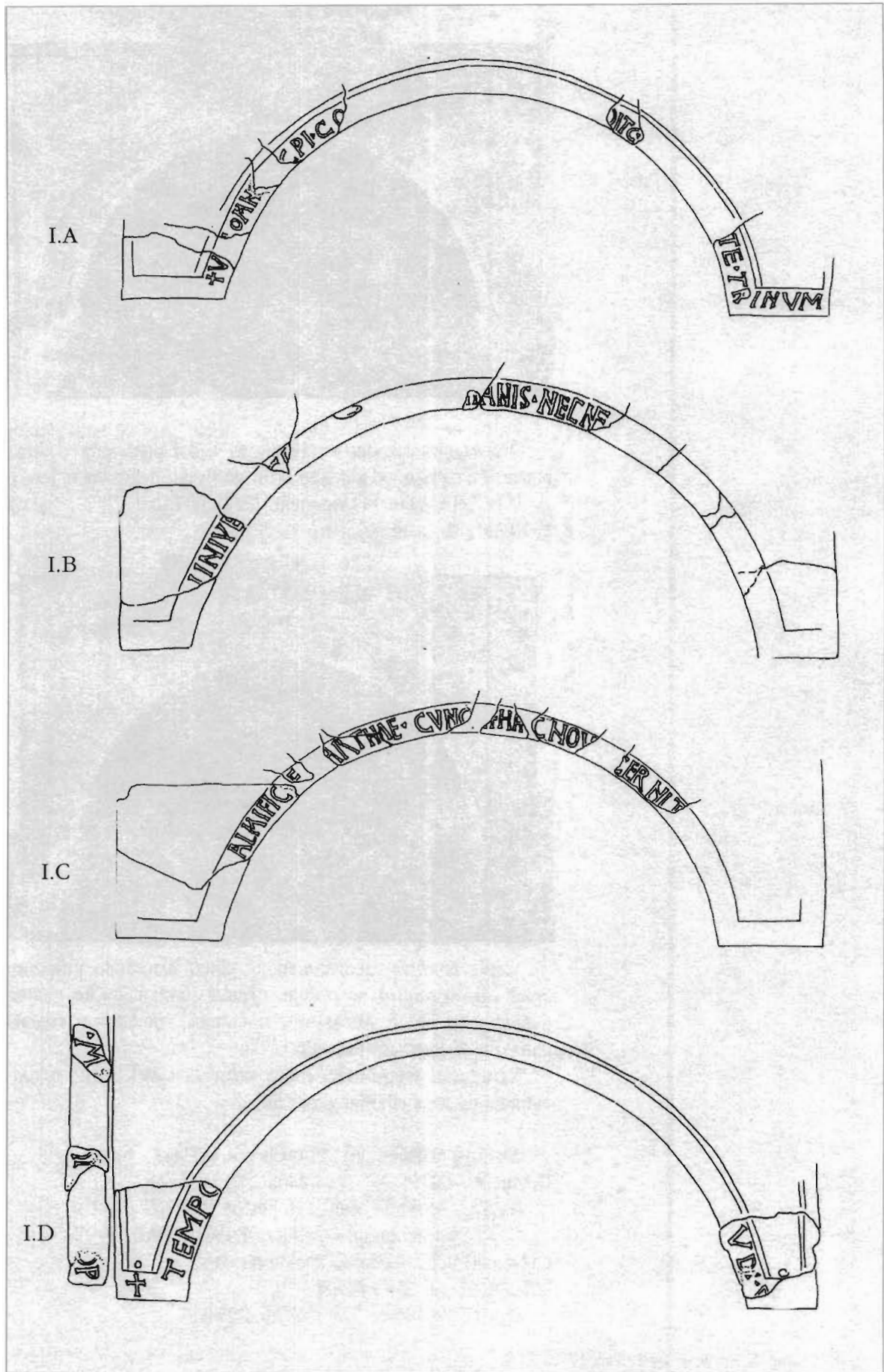
Natpis završava ideogramom, tj. plitko uklesanim prikazom zmije, slično motivu na obrubu pilastra predromaničke oltarne ograde u bazilici S. M. Assunte u Aquileji, izrađenoj u vrijeme patrijarha Maksencija (811.-838.).¹⁷

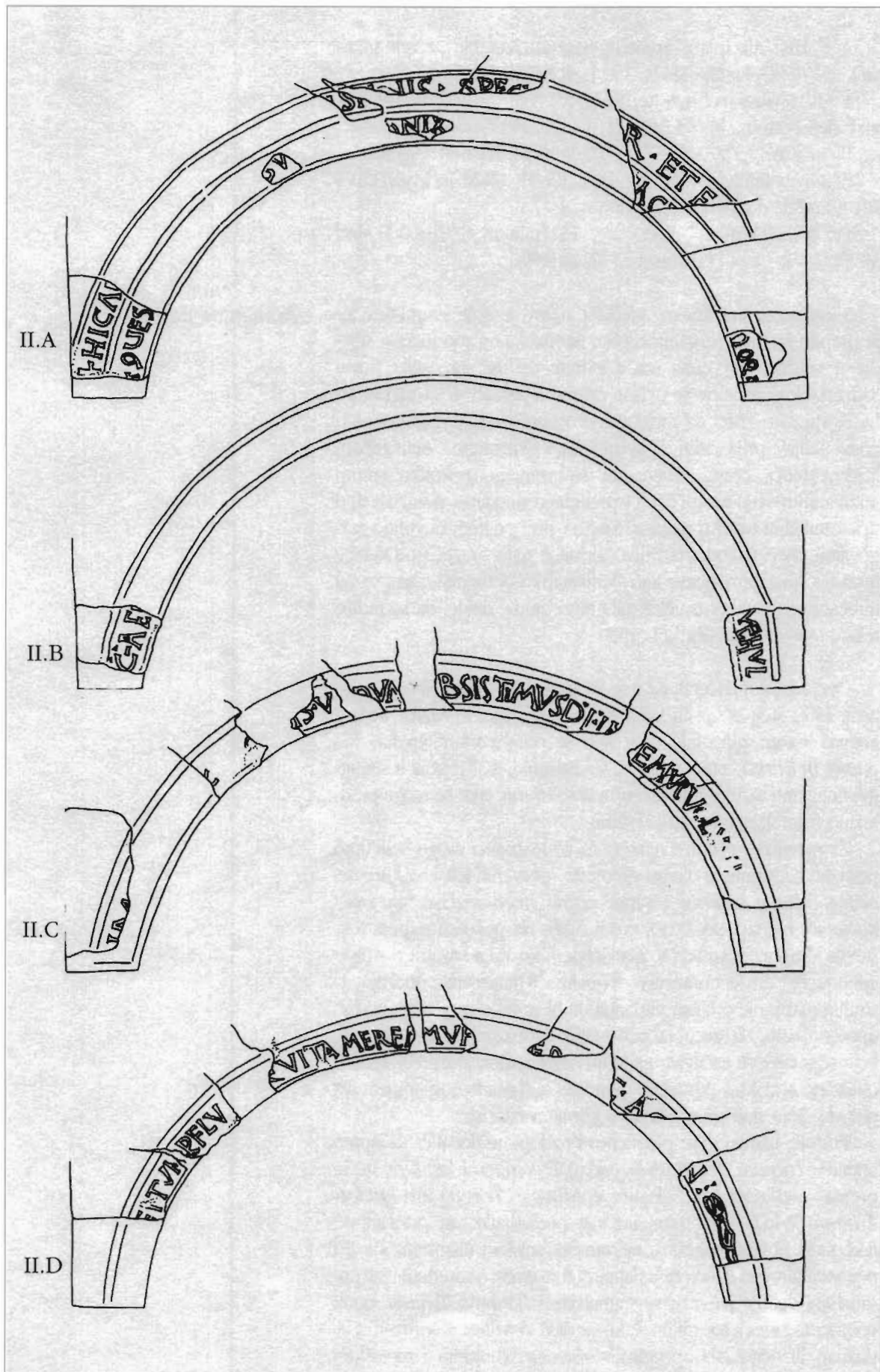
Na temelju svega navedenoga sačuvani i djelomično rekonstruirani tekst na ciboriju glasio bi:

I.

A+ V[os] OMN[es...in] CPI (=Christi) CO[llite
Devm...]/[/OITC...]/[/ /] confiten...]TE TRINVM
B /// [...]INIV[...]/[/te]/[/[Ioh]ANIS NEC NE[...]] [...]/[/ /
C ///[... ad honorem] ALMIFIC(a)E [M]ARTHAE
CVNC[ta]HA[e]C NOV[a] CERNIT[e dicata...] /[/ /
///[...].M///[...r]I[...]/[/o]P[vs?]
D + TEMPO[ribvs...]/[/ /] /[/[...].VD [...?]

¹⁷ Usp. Corpus X, Spoleto, 1981, Tab. IV, 2.

II.

A + HIC A[ccipiant Spiritvm Sanctvm *vel* hic accipit gratiam?...]////[chr]IS[tian]IS SPE[s...]/[/...R ET E[...]/

+ QVES[vmvs *vel* qvesite...]/[/...SV[...]/[/ob]NIX[e *vel* svbnixe deprecamur...]/[/a (m?) C[...]/[/...alm]OQ(ve) /

B [...]CAE ///// [ne]MPE HV[mi]L>[I]IM[e]

C [>hvmill]IM[e] //// [...C[...]/[/...IS V[*t d*]VM [sv]BSISTIMVS D(e)I I[m?...]/[/...EMVR V[o]L[vimvs ...] /

D//[/...EITVM P(er) FLV[*minem...*]/[/?...]VITA[m] MEREAMVR//[aet]ER(?)[nam]/[/...?] A[me?]N.

S jezičnog i sintaktičkog gledišta, natpis je upitne strukture jer je prepun lakuna, istrganih riječi i isprekidanog rečeničnog slijeda, u nekim odsječcima tek s jednim do dva preostala slova. Sadržaj teksta razabire se ovisno o broju i jasnoći slova sačuvanih na okupu, što znači da i razlaganje o onome što je pisalo u natpisu valja prilagoditi okviru tako skromne očuvanosti. Nadovezujući, često s nemalim sustezanjem, nekoliko sretno sačuvanih riječi u razvučene i isprekidane sintagme, pokušali smo ući u temeljni sadržaj natpisa. Već na prvi pogled, dovoljno razgovjetne riječi navode na zaključak da je natpis različit od većine tekstova koje poznajemo kao dedikacijsko-donatorske zapise na trabeacijama predromaničkih oltarnih ograda, dakle, da se radi o tekstu sasvim drukčijeg koncepta.

I. A

Ovdje je sam početak natpisa na vanjskom plaštu ciborija, gdje znak križa stoji u smislu simboličke invokacije, tj. zaziva Božjeg imena. Potom započinje tekst koji se obraća okupljenima: *Vos omnes in Christi collite Deum...*, uz isticanje Sv. Trojstva u sintagmi, koju smo razriješili kao *confitente Trinum*, iako se može predložiti i formulacija *laudate Trinum*.

Za manjkave dijelove natpisa na ovoj stranici mogu se jedino ponuditi nadopune u okviru cjelovitije sačuvanih leksema. Brojne, naime, lakune nameću i samu razinu interpretacije, što znači komentar na, tzv. odsječnoj razini riječi. Na početku je prva tekstovna skupina, i sama već manjkava, koju valja shvatiti u smislu adhortacije, dakle obraćanja vjernicima i njihovom poticanju. U sredini natpisa je prilična praznina da bi se tekst mogao slobodno upotpunjavati. Na sreću, taj nedostatak nadoknađuje riječ *Trinum*, koja se u cijelosti sačuvala na kraju natpisa, dok je ispred *-te*, kao oblik prezentskog participa, odnosno adhortativnog imperativa glagola, koje smo pretpostavili u gornjem rješenju.

Postoje, naime, dvije mogućnosti nadopune dočeka *-te* ispred imenice *Trinum*. U obzir dolaze glagoli *confiteri* i *laudare*, što bi prema predloženoj glasilo *confitente Trinum* ili *laudate Trinum*. Jedna i druga mogućnost podjednako su prihvatljive, iako valja povesti računa o nekim značenjskim nijansama riječi i pojmova jer se pomoću njih uspijevaju razlučiti i određeni jezično-sadržajni detalji, pa se u sintagmatskom sklopu s *Trinum*, oblik *confitente* čini vjerojatnijim. Iako je riječ *confiteri* (*confiteor*, 2. = priznati ili očitovati) općenito svojstvena biblijskim i teološkim

Komentar natpisa

tekstovima¹⁸, ona nerijetko prati pojam *Trinum* upravo na objektima koji su namijenjeni obredu krštenja: krsne zdence, ciborije koji ih nadvisuju, zidne površine krstioničkih zdanja. Treba se samo prisjetiti primjera iz ranog karolinškog doba, tj. natpisa na Višeslavovu krsnom zdencu, i uvjeriti se u značenje sintagme *confitendo Trinum perbennem*, kao okosnice tamošnjeg sadržaja¹⁹. Natpis na bijačkom ciboriju počinje, dakle, osvrtom i naglaskom na vjeru u Boga, s posebnim isticanjem Presvetog Trojstva, tj. jedinstva triju Božanskih osoba, što se čini ključnim za razumijevanje cjeline sadržaja i poruke koja se iz njega iščitava.

Opći pojam *Trinum* ili sintagmatski oblici metaforički iskazane ideje Trojstva²⁰, gotovo su neizostavni u tekstovima koji prate liturgijske objekte krstioničkog karaktera (unutrašnjost krstionica, krsni zdenci, krstionički ciboriji), štoviše, njihov su nerazdruživi element, kao što je i zazivanje Trojstva (ili *epiclesi*) imanentno sakramentu krštenja (*baptisma*), kojim se osoba uvodi u novu vjeru²¹. Osim analogije, koja se uočava u natpisu na Višeslavovu krsnom zdencu, među primjerima koje bi se još moglo navesti, spomenimo tekst na Kalistovu ciboriju iz Čedadada (Civiale), nastalom u pretkarolinško doba ili starije pojave u natpisima koji prate zidove i ciborije u starokršćanskim krstionicama, primjerice u Sv. Tekli u Milanu ili u Sv. Ivanu Lateranskom, u Rimu²². Pojam *Trinum* valja, stoga, tumačiti u okviru njegova dogmatskog značenja povezana uz sakrament krštenja, gdje se aludira na trojstvenu simboliku imerzije (*trina immersione*), a u čast veličanja sv. Trojstva. Čini se, da u tom smislu i poruka, koja se odašilje iz natpisa na ciboriju, usmjerava sve one koji pristupaju zdencu, kasnije oltaru, da usvoje takvo liturgijsko načelo, kako bi dosegli pravu dimenziju života u vjeri, dakle postali kršćanima, što suptilnim riječima *ut efficiantur christicole*, upravo izriče svećenik Ivan, u natpisu na Višeslavovu krsnom zdencu²³. Činjenica je, da se iz

¹⁸ Primjeri su uistinu nebrojivi, no ilustracije radi navedimo samo jedan vrlo rani primjer iz 4. stoljeća. U uvodnom stihu glasovite prozne himne *Te Deum: Te Deum laudamus, te Dominum confitemur. Confiteri* je sadržan u početnoj riječi čuvenog *Confiteora*, pa navodimo primjer iz polovine 13. stoljeća, iz Evandelja po Mateju: *Confiteor, tibi pater, domine celi et terre...*

¹⁹ Usp. V. DELONGA, *Latinski spomenici*, str. 205: *...ut efficiantur christicole salubriter confitendo Trinum perhenem (...da postanu kršćani spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo.)*. Izraz *confiteri* izravna je posudba pojma iz Evandelja, gdje se pripovijeda o Ivanu Krstitelju i njegovu krštavanju u Jordanu, primjerice u Evandelju po Marku: *...et bapizabantur ab illo in iordane flumine confitentes peccata*, a koji se izvadci javljaju redovito i u ranosrednjovjekovnim evangelijarima.

²⁰ U starokršćanskoj epigrafici spominjanje sv. Trojstva-Triniteta povezano je za iznošenje kršćanske doktrine, tj. uz eshatologiju i doksologiju, pa se u natpisima, među ostalim, također susreću i formule poput *accipere (recipere, percipere) sc. gratiam baptismi*, s obzirom na teološke konotacije međusobnog ispreplitanja sakramenta krštenja, uskrsnuća i vječnog života.

²¹ M. RIGETTI, *Storia liturgica*. Milano, 1966, sv. IV, str. 13 - 14.

²² Usp. bilj. 34; U nastavku donosimo natpis iz Lateranskog baptisterija: *+ Gens sacranda polis hic semine nascitur almo, quam fecundatis spiritus edit aquis/ mergere peccator sacro purgande fluente, quem veterem accipiet proferet unda novum / nulla renascentum est distantia quos facit unum, unus fons unus spiritus una fides/virgineo faetu genetrix ecclesia natos, quos spirante Deo concipit amne parit/ insons esse volens isto mundare lavacro, seu patrio premeris crimine seu proprio/ fons hic est vitae qui totum diluit orbem, sumens de Christi vulnere principium/ caelorum regnum sperate hoc fonte renati, non recipit felix vita semel genitos/ nec numerus quinquam scelerum nec forma suorum terreat hoc natus flumine sanctus erit.* (usp. P. TESTINI, *Archeologia cristiana*. Bari, 1980, str. 475).

²³ Usp. bilj. 19.

sačuvanih dijelova teksta, ne može zaključiti jesu li u izvornom sadržaju natpisa na ciboriju bili naznačeni i termini, poput *baptis-are* ili *baptisterium*, koji bi jasno potvrdili da se radi o prostoru krstionice, gdje je ciborij možda bio smješten, na način kako o tome svjedoče formulacije u natpisima iz čedadskog ili pak novi-gradskog baptisterija, poput *hoc tigten...baptisterio digno marmore [errectum]*, koja je uklesana na ciboriju biskupa Mauricija u Novigradu. No, to uvijek i ne mora biti pravilo jer se slični sadržaji nerijetko izriču posrednim, metaforičkim rječnikom²⁴.

Religiozni, misaoni svijet karolinškog doba određen je sv. Trojstvom. Gotovo da i nema jedne jedine molitve - *oratio*, gdje nije upućen zaziv sv. Trojstvu²⁵, ili gdje ono nije slavljeno²⁶. To se uočava iz nekoliko primjera, koje ilustrira *Libellus Trecensis* iz početka 9. stoljeća. Na tom mjestu upravo *Oratio eiusdem ad sanctam et individuum Trinitatem*, izborom riječi i općim teološkim konceptom potvrđuje da tadanji duhovni svijet, svijet religije, funkcionira prema pravilima poznatoga, tradicionalnoga, dakle prepoznatljivoga²⁷. Sličan govor i stil, kakav se razaznaje u natpisu na našem ciboriju, pokazuje i jedna od molitvenih pohvala Bogu iz *Libellus Turonensis*, napisana oko 850. godine, u samostanu u Toursu²⁸ ili molitva u *Libellus Parisinus*, iz godine 815.-825²⁹. Imenom nepoznati pjesnici 9. stoljeća, također se utječu Presvetom Trojstvu stihovima, koji su se poput ovih, uspjeli sačuvati: *...unde supplices precamur te, beata trinitas, ut tum nobis videre pascha des in aethere, quo tibi laete canemus alleluia perpetim*³⁰. Osobnu pohvalu sv. Trojstvu, pod naslovom *In laudem ss. Trinitatis*, slaže i poznati teolog-pjesnik Gotschalk iz Orbaisa, riječima: *Benedictus es, domine, pater, nate, paraclite, deus trine, deus une, deus summe, deus pie, deus iuste. Hoc cano spontanee*³¹.

Riječju, uvodni dio natpisa na ciboriju izravno aludira na jedinstvo Boga, tj. Božje osobe. Očito je riječ o misaonoj cjelini kojoj *Trinum* daje naglasak, odnosno gdje su riječ i pojam Trojstva u središtu sadržaja. To nije rijetkost upravo u natpisima vezanima uz

²⁴ Usp. bilj. 20.

²⁵ Primjer: *Clemens trinitas, una divinitas, exaudi nos et conserva nos in tua voluntate.* (usp. *Libellus Trecensis*, str. 11 u: D. A. WILMART, *Precvm libelli qvattvor aevi Karolini, Ephemerides liturgicae*, Roma, 1940.)

²⁶ D. A. WILMART, nav. dj., str. 11: *Oratio Sancti Gregorii papae: Dominator domine deus omnipotens qui es trinitas, unus pater in filio et filius in patre cum spiritu sancto, qui es semper in omnibus ante omnia et eris per omnia deus benedictus in saecula...* - Isti, nav. dj., str. 13: *Oratio de Sancta Trinitate: Tu es unitas mea catholica.*

²⁷ Isti, nav. dj., str. 15-16: *Oratio eiusdem ad sanctam et individuum Trinitatem: Domine deus omnipotens aeterne ineffabilis sine fine atque initio, quem unum in trinitate, et trinum in unitate confitemur, te solum adoro, te laudo, teque glorifico, tibi que misericors et clemens gratias refero qui me exutum nocte perfidiae et erroris....Perfice quae-so domine...et dona mihi cogitare...*

²⁸ D. A. WILMART, nav. dj., *Libellus Turonensis*, str. 163: *In laudem Dei oratio pura: (4. 22) Te unum in substantia trinitatem in personis confiteor...* (4. 24-25): *Et tres unum, et unum tres confiteor. Pater et filius et spiritus sanctus. O beata trinitas...* (4. 34-35): *Fons, flumen, inrigatio. O beata. Ab uno omnia, per unum omnia, in uno omnia. O beata; Isti, nav. dj. 165, 8: O vera summa sempiterna trinitas, pater et filius et spiritus sanctus. O beata.*

²⁹ D. A. WILMART, nav. dj. 44: *Alma trinitas et benedicta unitas, qui es super omnia optimus omnium, deus de celo infinite maiestatis gloriae.*

³⁰ Usp. *Oxford Book of Medieval Latin Verse*. Ed. F. J. E. RABY, Oxford, 1974, str. 94 (10-13).

³¹ Usp. G. VECCHI, *Poesia latina medievale*. Bologna, 1952, str. 54.

krstioničke objekte jer je *Trinum* imanentan krštenju, dakle *in eo*, pa otuda i njegov teološki značaj, zacijelo nezaobilazan i u vrednovanju epigrafičkog zapisa uklesana na kamenom ciboriju iz Bijaća.

I. B

Iako je lom plohe na sredini natpisnog polja zahvatio početak riječi, na temelju sačuvanih grafema [...]*janis*, ispred kojih se dobro vide donji djelovi hasti slova *b*, bilo majuskulnog ili minuskulnog oblika, ne bi trebalo sumnjati da je tu stajalo ime *Iobanis*, možda *beati* ili *sancti Iobanis*. Riječ, koja ispravno glasi *Iobannes* (-is, *m.*), uklesana je u ovom natpisu bez udvostručavanja suglasnika *n*, dakle u liku *Iobanis*. Analogni primjeri, s jednim *n*, potvrđeni su u natpisima sjevernojadranskog, akvilejskog kulturnog kruga, kako na starokršćanskim natpisima, tako i onima iz ranih stoljeća srednjega vijeka. Nije nevažno da se ista jezična inačica pojavljuje na jednom spomeniku iz dosta bliskog, protokarolinškog vremena, i to u natpisu na ciboriju biskupa Mauricija iz Novigrada (80-te godine 8. stoljeća), koji je nastao po uzoru na likovni i epigrafički slog čedadskih dvorskih radionica iz razdoblja Liutprandove renesanse, podjednako kao i na ranijim mozaičkim natpisima iz 6. stoljeća, u Eufrazijevoj bazilici u Poreču, što znači u krugu istih kulturnih i jezičnih strujanja³².

Možda u konkretnom natpisu iz Bijaća valja promišljati na kakvu molitvu upućenu sv. Ivanu, ovdje nedvojbeno Krstitelju (*Jobannes Baptista*), posljednjem starozavjetnom proroku. Možda vidjeti kakav zaziv Krstiteljeva imena, što ne bi bilo slučajno i bez osnove. Oslonac se, naime, nalazi u ranijoj tradiciji mjesta povezanoj uz postojanje baptisterija, osnaženoj pak u vrijeme predromaničke obnove u istom prostoru, koji i dalje funkcionira u znaku Krstiteljeva imena te paradigme njegovih biblijskih čina, o kojima svjedoče sva četiri evanđelista (Mat. III, 11; Mark. I, 7-8; Luk. III, 16; Iv. I, 33). Uostalom, Ivan Krstitelj je poznat kao ličnost, koja stoji kao spona između Staroga i Novoga zavjeta. Također kao osoba koja je svojim nastupom i naučavanjem bila preteča Kristu (*Precursor; Pródromos*) te krstila mnoštvo u vodama Jordana, pa i samoga Krista. Postao je simbolom okajanja grijeha i spasa, pozivajući na unutarnje pročišćenje (*"Ego baptizo vos in aqua in poenitentiam"*) (Mat. III; Mark. I, 4), čime je anticipirao Kristovo krštavanje naroda. Zbog takvih izravnih asocijacija, pod imenom i zaštitom Ivana Krstitelja nalaze se mnoge krstionice³³, a njegov lik inspirirao je i srednjovjekovne umjetnike

³² G. CUSCITO, *Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria*, 3, Trieste, 1984, str. 128-134. - B. MARUŠIĆ, *Predromanička skulptura Novigrada (Istra), Diadora*, 16-17, Zadar, 1994-1995, str. 333. - M. PRELOG, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*. Zagreb-Poreč, 1994, str. 17. Inačice pisanja imena *Iobannes* u latinskoj paleografiji su brojne, za što je dovoljno usporediti primjere iz A. CAPPELLI, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*. Milano, 1912, str. 184-185.

³³ Tek kao primjere navodimo S. Giovanni in Laterano u Rimu, S. Giovanni *ad Fontes* u Milanu (Sv. Tekla), baptisterij Sv. Ivana u Poitiersu, iz 7. stoljeća, kao i splitsku Krstionicu Sv. Ivana. Za ilustraciju zgodno je spomenuti podatak iz Rimskog obrednika, gdje se među načelima vezanima za uređenje krstionice, navodi i preporuka o ukrašavanju prostora prizorima sv. Ivana i Kristova krštenja "...ubi commode fieri potest, depingatur imago S. Ioannis Christum baptizantis (usp. M. RIGETTI, *Storia Liturgica*. Sv. I, Milano 1964, str. 480).

pa je, između ostaloga, opjevan u dojmljivim stihovima Pavla Đakona oko 799., kao i u glazbenoj sekvenci čuvenog Guida iz Arezza, u 13. stoljeću³⁴.

I. C

U dijelu natpisa: [... *ad honorem*] *almific(a)e [Marthae cvnc[ta] hafejc nov[al] cernit[le] dicata...*] /// ///[...]*m*///[...]*rj*ü[...]*o*][*p[us?*], veliča se svetica Marta i sve ono "novo", odnosno "novo djelo" načinjeno njoj u čast.

Tekst na ovoj stranici košare već je otprije dobro poznat, kao i likovna kompozicija koju komplementira. Zbog nepoznavanja cjelovitog natpisa, ta se stranica dugo smatrala prvom, dakle glavnom i pročelnom u nizu od četiri strane košare. Činilo se, naime, samo po sebi logičnim da spomen titulara crkve, sv. Marte, u natpisu na ciboriju, koji se tradicionalno smatra oltarnim, nosi na samom početku tj. na pročelnoj stranici ime eponimnog sveca. Da je tako, početak ukupna teksta, uklesana na stranici I. A gdje je, po našem sudu, glavni naglasak ...*Vos omnes in Christi...confitente Trinum (laudate Trinum)*, ostao bi pri takvom smještaju ciborija nad oltarom, na začelnoj strani svetišta. Bio bi, dakle, okrenut zidovima apside i time nedostupan pogledima onih kojima je, bez dvojbe, bio upućen, kao i vrlo ekspresivna likovna poruka uprizorena simboličkim motivima paunova s grozdom.

Prijedlog restitucije sintagmom *ad honorem almificae Marthae* uvriježio se u čitanju prvog odlomka teksta na ovoj stranici košare i takvo čitanje, barem u načelu, nije pogrešno. No, zbog nedostatka dijela izvornog natpisa, koji je prethodio spomenu svetičina imena, i gdje je sintagma *ad honorem* rezultat restitucije, temeljene na učestalosti termina u sličnim posvetnim tekstovima, kao i tvrdnje da je ciborij zbog izravnog spominjanja sv. Marte mogao stajati samo nad oltarom u crkvi kojoj je ona titular, čini se, barem u slučaju konkretnog lokaliteta, izmiče punoj dokazivosti. Važno je da tekst svjedoči o tome da je djelo, koje je njoj u čast načinjeno, novo (*nova*), u odnosu na ono što je već otprije tu postojalo. To mogu biti, kako nova crkva, tako i sve ostalo u njenom sklopu, poput novog kamenog namještaja u crkvenom interijeru, zatim preuređena krstionica i objekti, koji se u predromanici tek izgrađuju, kako bi povezali crkvu i zgradu krstionice. Ukoliko se aludiralo na gradnju nove crkve i postavljanje ciborija nad njenim oltarom, bilo bi primjerenije da predstavljeni tekst i prateća ikonografija vjernicima na to izravno skrenu pažnju. To se jedino moglo postići na način da sam početak natpisa, uklesan na frontalnoj strani, bude usmjeren pastvi okupljenoj u predoltarnom prostoru. Međutim, slijed natpisa, načinom kojim je ukomponiran u cjelinu ove stranice, a time i čitava ciborija, ne bi imao punog smisla i pravog razloga, ukoliko bi sadržaj koji ističe sva "nova djela" načinjena u čast eponimne svetece, sv. Marte, bio skriven u stražnjem dijelu svetišta jer bi tako bio nedostupan pogledu i svijesti onih kojima je, u tom slučaju, namijenjen.

³⁴ Usp. Oxford Book, str. 83-84.

Izbor rječnika u ovom dijelu natpisa vrlo je zanimljiv, kako za razdoblje u kojemu je stvaran, tako i za vrste objekata u sakralnim zdanjima, gdje se takvi pojmovi često navode. Tako se izrazu *cernite*, odnosno *cernere* kao njegovu infinitivu, analogije nalaze u već često spominjanom natpisu na ciboriju čedadskog baptisterija (Kalistov ciborij)³⁵, ali općenito i drugdje u ranom srednjem vijeku. K tome, citirane jezične paralele smatramo čvrstim dokazom vremena, pa dobrim dijelom i povezanošću uz pisarski krug sjevernog Jadrana te akvilejsko-čedadski prostor. S tim u vezi još jedanput se navraćamo na ortografske elemente iskazane u načinu pisanja imena sv. Ivana (*Iohanis*), koje smo prethodno imali prilike prokomentirati (I. B). Da je *cernere* čest glagol u tekstovima toga doba potvrđuju još neki od natpisa 9. stoljeća, primjerice natpis o obnovi groba sv. Cesarija iz Arlesa iz 883. godine³⁶, te stihovi koji prate zidne slikarije-freske u baptisteriju u Beziersu, u Francuskoj, a komponirao ih je sam sv. Paulin iz Nole, koji je uz sv. Martina predstavljen na tamošnjim freskama³⁷.

Iz dosadašnjeg slijeda, kao i iz sačuvanog dijela teksta na ovoj stranici košare, zaključuje se da je u predromaničkoj obnovi crkvenog kompleksa u Bijaćima, sv. Marta određena za novoga naslovnika, dok se sv. Ivan iskazuje, barem u ovom natpisu, kao paralelno štovani svetac, čija je tradicija na lokalitetu jamačno kasnoantičko naslijede, kada je ukupan kompleks crkve i krstionice bio njemu naslovljen. Štovanje sv. Marte upućuje na izvor tada aktualnih vjerskih poticaja, koji su se širili s Karolinzima jer potvrda o kontinuitetu njena kulta, kako u Bijaćima i okolici, tako ni drugdje na istočnoj obali Jadrana nema do vremena ranoga srednjeg vijeka. Dakle, ovdje prisutna, rekli bismo, dvostuka posveta, jedna svetoj Marti, koja se dobro čita u natpisu, i druga svetom Ivanu (Krstitelju), koja se zbog loše očuvanosti kamena tek razabire, otkriva dva vremenska i kulturna sloja kršćanskog kulta na lokalitetu, od kojih je sv. Ivan, zatečeni kasnoantički titular, a sv. Marta novi, predromanički. Iako dominantan u ranom srednjem vijeku, potonji ne potiskuje prvotnoga, jer se ime sv. Ivana u predromaničici zacijelo zadržalo u naslovu krstionice. To će u 12. sto-

³⁵ Na tom ciboriju, koji nadvisuje oplatu krsnog zdenca u baptisteriju Sv. Ivana u Čedadu (Cividale), a proizašao je iz langobardskog, dvorskog kiparsko-epigrafičkog ateljea u vrijeme patrijarha Kalista (737.-756.), uklesan je natpis koji aludira na misterij krštenja općenito, kao i na Kristovo krštenje u Jordanu te na vječni život: *Quos regat trinitas vera + Ex aqua et Sp(irit)u renatus fuerit nisi testante vitam D(omi)no quis non videbit aeternam. Mysticum baptismate sacrabit veniens XPS hoc in Jordane. Nilens piorum patuit regnum. Tegurium cernites vibrante marmorum scena quod Calisti beati ornabit M. IIII. L. XIII. rebedificatum hoc Baptisterium* (J. P. MIGNE, *Dictionnaire d' épigraphie chrétienne*. Sv. I. (A-P), Paris, s. a., col. 51).

³⁶ *Cernitur hic vario renovatum marmore tectum Patri Cesario* (usp. J. P. MIGNE, nav. dj., col. 55).

³⁷ *Abluitis quicumque animas et membra lavacris, cernite propositas ad bona facta vias. Adstat perfectae Martinus regula vitae, Paulinus veniam quo mereare docet.* (usp. J. P. MIGNE, nav. dj., col. 132). Stihovi u baptisteriju: *Hic reparandarum generator fons animarum Vivum divino lumine flumen agit. Sanctos in hunc caelo descendit spiritus amnem. Caelestique sacras fonte maritat aquas. Concipit unda Deum, sanctamque liquoribus almis. Edit ab aeterno semine progeniem. Mira dei pietas! Peccator mergitur undis; Mox eadem emergit iustificatus aqua. Sic homo et occasu felici functus et ortu Terrenis moritur, perpetuis oritur. Culpa perit, sed vita redit; vetus interit Adam, Et novus aeternis nascitur imperiis.* Slijede stihovi na freskama: *...Ecce velut trino colit unam nomine mentem. Sic trinum sancta mole sacravit opus...Iste duas inter diversi culminis aulas, turrato fontem tegmine constituit... Inde parens sacro ducit de fonte sacerdos Infantes niveos corpore corde habitu.* (usp. J. P. MIGNE, nav. dj., col. 133).

ljeću pokazati daljnje isticanje samo njegova imena kao naslovnika tamošnje crkve, premda se sv. Marta prenijela i zadržala u toponimu-sanktoremu, Stombrate.

Nema dvojbe da je kult sv. Marte Hrvatima predan posredstvom Franaka, o čemu je već dosta pisano, kao što je istim putem osnaženo i štovanje sv. Martina, prisutno na ovoj obali još od Justinijanove obnove Carstva. Naime, slično franačkom misionarenju, obnoviteljski val kršćanstva ovaj prostor pamti još iz doba Justinijanovih nastojanja oko zatiranja arijanske hereze, koji je uslijedio po okončanju gotsko-bizantskih vojnih sukoba u 6. stoljeću.

I. D

Dogmatski promišljen tekst, koji je tekao trima stranicama košare zamjenjuje, na četvrtoj, novi natpis. Od cjeline sačuvao se manji odlomak na početku, ukoliko se zanemare dva slova nejasna značenja na kraju natpisa, sačuvana na desnoj stopi arkade. Iza znaka križa, koji zamjenjuje riječi invokacije i stoji kao oznaka za uvod u novi sadržaj, čita se tek krnji početak riječi *tempo...*, nadopunjene u *tempo/ribus...I*. U sačuvanome se prepoznaje formula datacije, kao jedan od karakterističnih načina vremenskog određivanja u srednjem vijeku. Kako su se takvim formulacijama obično bilježila imena vodećih društveno-političkih ličnosti, najčešće imena vladara, ali i crkvenih velikodostojnika, ovaj natpis je manjkav upravo u dijelu, koji je u nastavku sadržavao ime takve osobe. Tako smo, na žalost, ostali prikraćeni vrijednim podatkom o ličnosti, vjerojatno vladaru čijim je imenom, u okviru tadanje prakse, ovaj spomenik bio izravno datiran. Identičan način vremenskog označavanja potvrđuju natpisi u hrvatskoj epigrafici 9. stoljeća³⁸, kao i oni sa susjedne obale Jadrana³⁹.

Sukladno tim primjerima i ovdje se bez sumnje zabilježilo ime vladara, kako bi se naznačilo vrijeme izrade ciborija, no podjednako istaknule zasluge glavnih naručitelja i donatora, koji su doprinijeli nastanku djela, prvenstveno vrhovnog pokrovitelja ukupnih investicija oko uređenje kompleksa u Bijaćima. Najbliže smo prijedlogu da se riječ *temporibus* u natpisu, nadopuni vremenskim ablativom, po uzoru na jezičnu konstrukciju sadržanu u natpisu iz Nina, gdje je bilježenjem imena kneza Branimira (*temporibus domno Brannimero...*), precizno datirano preuređenje crkve Sv. Mihovila. Analogno tome predlažemo formulaciju *...temporibus Misclavo duce...*, što znači da izradu ciborija povezujemo uz ime Trpimirova prethodnika, kneza Mislava, koji se u pisanim

³⁸ Istom formulom, no bez sačuvanog imena vladara (*Temporibus domno D...*), u natpisu na luku oltarne ograde, datirana je obnova strokršćanske crkve Sv. Lovre u šibenskom Donjem polju, kao što je vladanjem kneza Branimira (*Temporibus domno Brannimero dux Slcavorum...*), u natpisu na arhitravu oltarne ograde, određeno vrijeme preuređenja crkve Sv. Mihovila u Ninu (usp. V. DELONGA, Latinski spomenici, str. 147, 207).

³⁹ Takav oblik datacije sadrži tekst na ciboriju iz Bagnacavalla (S. Pietro in Silvis), koji donosi dedikacijski natpis svećenika Ivana, nastao u vrijeme biskupa Deusdedita (826.-830.): *...temporibus d(omi)n(i) Deusdedit v(enera)b(ilis) epi(s)c(opi)...* (usp. N. GRAY, The Paleography of Latin Inscriptions in the Eighth, Ninth and Tenth Centuries in Italy, *Papers of British School at Rome*, sv. 16, Rim, 1948, str. 119), zatim natpis kojim se inaugurira izgradnja zidina uokolo Vatikana (Civitas Leonina), 852. godine, u doba pontifikata Lava IV. (+ *Temporib(us) Dom(ini) Leonis Quar(ti) P(a)p(e) hanc pagine et duas turres.....* (Ista, nav. dj., str. 113, br. 96), kao i natpis iz godine 795.-816., izvorno iz Rima, danas u Berlinu: (+ *De donis D(e)i et s(an)c(t)i Salvatoris temporib(us) Dom(i)n(i) Leonis tertii pape et Benedicto ep(iscop)o, ego Benedictus pr(es)b(ite)r...* (Ista, str. 115, br. 100).

izvorima posljednji put spominje 839. godine⁴⁰, pa taj datum smatramo krajnjom vremenskom odrednicom kada je ciborij mogao biti izrađen. Naime, za kneza Mislava, predstavnika roda-dinastije, koja je imala središte oko Splita, kao grada u sferi tadanjih vitalnih hrvatskih interesa, počeo se nazrijevati stupanj razvitka i uspona hrvatske kneževine, kakav se uskoro potom jasno očitovao za Trpimirova vladanja. Predložena formula datiranja (*temporibus Misclavo duce...*) može imati i svoju drugu, barem u našim pisanim izvorima rjeđu, inačicu iz klasične sintakse, koja se susreće u citiranim primjerima s područja Italije, a ovdje bi glasila *temporibus Misclavi ducis...*⁴¹

Možda bi se u daljnjim spekulacijama mogao predložiti i dodatak tekstu, pa slijed restitucije nastaviti po modelu datiranja Trpimirove isprave, koristeći se participskom konstrukcijom ablativa apsolutnog, kojom su se često služili sastavljači srednjovjekovnih isprava⁴². Kao moguću vjerojatnost predvidjeli bismo dodatak u smislu...*regnante domno Hludowico imperatore rege Francorum*⁴³, gdje bi bilježenje imena Ludovika I. Pobožnog (814.-840.) predstavljalo opći vremenski okvir, kada se pod vrhovništvom toga franačkog cara događaju stvarni politički počeci hrvatske kneževine. To, dakako, implicira razdoblje nakon godine 817., odnosno 828., otkada su hrvatski primorski krajevi došli pod suverenitet kralja Italije, s tim da faktični početak Lotarove vlasti u kraljevini Italiji (833. nadalje)⁴⁴, otprilike već stoji kao *terminus post quem non* u datiranju našeg spomenika.

Dodajmo i laku vjerojatnost da su se po odluci i traženju (*iussu, rogatu*) kneza Mislava kao djelatni posrednici u realizaciji planiranog projekta našli i neki od svećenika, čija su imena uklesana na kamenim nadvratnicima pronadenima u Stombratama. Možda čak i Gumpert koji je, sudeći prema sačuvanim natpisima, dugo službovao pri Svetoj Marti ili možda prezbiter Gracijan (Gracijoz) čije je djelovanje također posvjedočeno sličnim natpisom⁴⁵. Tako bi se i u primjeru rada na ciboriju mogle slijediti etape čitavog jednog procesa, koji je obično pratio izradu i nastanak nekog djela, počevši od trenutka njegove narudžbe, preko idejnog osmišljavanja do stvarne materijalne realizacije.⁴⁶

II. A

U prostoru izrazitih lakuna, sa škrtim isječkom natpisa na početku *Hic a...*, prijedlozi nadopune su uistinu mnogobrojni, pa restitucija daljeg teksta ostaje u okvirima dopuštene kombina-

⁴⁰ Odnosi se na vijest o miru sklopljenom 839. godine između kneza Mislava (*Muisclavus, Moisclavus*) i dužda Petra Tradenika *ad locum qui vocatur S. Martini curtis* kod Splita, koju je zabilježio đakon Ivan, mletački kroničar 11. stoljeća (usp. F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*. Zagreb, 1877, str. 335. - N. KLAJIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb, 1972, str. 19).

⁴¹ O. PERIĆ, Ablativ apsolutni u hrvatskim srednjovjekovnim ispravama, *Živa antika*, Posebna izdanja, sv. 9, Skopje, 1991, str. 67.

⁴² Ista, nav. dj., str. 66.

⁴³ Inačica *Hludowico* i tome slične, poput *Loudowico* i *Lodoyco*, ortografske su posuđenice iz dostupnih povijesnih izvora (usp. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*. Zagreb, 1914, str. 176 - 197).

⁴⁴ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1925, str. 315, 326.

⁴⁵ V. DELONGA, Latinski spomenici, str. 44-47.

torike. Ovdje *hic* možda stoji kao uvod u anaforu, moguće navješćuje neku ekshortaciju, koji oblici općenito nisu rijetki u liturgijskoj stilistici i retorici⁴⁷. Poznati Notker Balbul, godine 912. uglazbio je sekvencu upravo namijenjenu izvođenju u prigodi posvete crkvenih građevina, gdje se u svečanom stilu pjeva: "*Hic vox laetitiae personat; Hic pax et gaudia redundant, Hac domo trinitati laus et gloria semper resultant*"⁴⁸.

Uzme li se u obzir sačuvani fragment teksta, ovdje je najlogičnije očekivati izraze poput: *Hic aspici...*; *hic autem...*, ili čak možda nešto slično izrazu *hic accepit sanctum spiritum...* oslanjajući se na misao "*Ut acciperent Spiritum Sanctum*" koja se susreće već u Apostolskim djelima (VIII, 15-17), a usmjerena je tek pokrštenim osobama. Možda i *hic accepit gratiam* pošto se vrlo slična terminologija upotrebljavala prilikom obreda krštenja i potvrde⁴⁹.

Sačuvani dio leksema u kojemu valja prepoznati glagol *quaeso*, 3. (stari oblik *quaero*), u značenju *tražiti*, *moliti*, *izmoliti*, a čiji su glagolski oblici u izvornom tekstu našeg natpisa mogli glasiti *quaesumus* ili *quaesite*, pokazuju da, s obzirom na odgovarajući izbor riječi, natpis nastoji oponašati liturgijske tekstove i rječnik onovremenih crkvenih priručnika, odnosno da je općenito izrečen u duhu pobožnih tekstova⁵⁰. Sve u svemu, izraz svjedoči o molitvenom stilu ovoga dijela teksta, kakav se ponajprije ogleda u mnogim vrstama latinskih *orationes*. Poseban naglasak tim sadržajima daje uporaba tradicionalnih molitvenih oblika među koje spada i izraz *quaesumus*, dok su približne učestalosti također i perifraze nastale od *mereri*. Valja svakako naglasiti, da su i *quaesumus* i oblici *mereri* zastupljeni upravo u natpisu na našem ciboriju, pa je nemjerljiva šteta što se od toga, uistinu vrijednog jezičnog izvora za ranosrednjovjekovnu liturgiju, sačuvao tek ovako skroman dio. Dakle, radi se o izrazima posuđenima iz tipičnog *oratio* rimske liturgije, čijem je stilu imanentna retoričnost i govorna pokretljivost, pa mu davni korijeni sežu do u rimski klasični *oratio* koji se prakticirao još u okviru mnogobožačke vjere i klasičnog govorništva⁵¹.

U istom molitvenom obraćanju Bogu je i sljedeći ulomčić teksta, na kojemu se jasnije čitaju slova *...nix...*, dok se ispred njih

⁴⁶ Ž. RAPANIĆ, *Donare et dicare* (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku), *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, 14/1984 (1985), str. 159-181.

⁴⁷ To, uz ine primjere, ilustriraju peti i šesti distih dogmatski intonirana natpisa iz starokršćanskog baptisterija Sv. Tekle u Milanu (*Hic quicumque volent probrosae crimina vitae ponere, corda lavent, pectora munda gerant. Huc veniant alacres: quamvis tenebrosus adire audeat, abscedet candidior nivibus.*), čije se autorstvo nepobitno veže uz sv. Ambrozija, milanskog biskupa (4. stoljeće), branitelja kršćanske vjere u Trojstvo i zatirača arijevske teorije (Usp. O. PERLER, *L'inscription du baptistere de Sainte-Thecle a Millan et le "De sacramentis" de Saint Ambroise*, *Rivista di Archeologia Cristiana*, sv. 27, Rome, 1951, str. 146, 155).

⁴⁸ Usp. Oxford Book, str. 151-152 (29-35).

⁴⁹ P. TESTINI, nav. dj., str. 420, 418.

⁵⁰ Usp. sljedeće primjere: *Missale plenum*, 11. stoljeće, *...cor nostrum quaesumus munda temptationibus...*; *Missale Romanum*, 12. stoljeće: *Secreta sacrificia nos quaesumus domine...et remedia nobis sempiterna proveniant;* *...pres-ta quaesumus omnipotens deus...per unigeniti tui passionem liberemur...* Starinu izraza u liturgijskom vokabularu potvrđuje i sam stih iz himne *Te Deum* (4. stoljeće), koji glasi *...et ergo quaesumus, tuis famulis subveni.*

⁵¹ CH. MOHRMANN, *Liturgical Latin: Its Origins and Character*. London, 1959, str. 65-69.

nazire *b*, a iza vjerojatno *e*. Vezano uz ono što je gore rečeno, skloni smo u sačuvanome prepoznati sintagmu *obnixae* (sc. *deprecamur*) ili *subnixae* (sc. *deprecamur*), kao sinonime koji označavaju usrdnu, gorljivu molitvu i smislom sasvim odgovaraju prethodnom *quesumus*. Blizak tome je jedan primjer iz nedjeljne *oratio* sadržane u karolinškoj *Libellus Trecensis*, gdje stoji: *Domine deus...te subnixa precibus exoramus ut per hanc superventurae noctis...*⁵²

U manjoj grupi od tri slova *...moq...* i dvotočjem, kao suspenzijom za *que* na kraju teksta, skloni smo prepoznati okrnjenu riječ *[al]moque* (*almus*= blagotvoran). Možda to činimo sugestivno, kao rezultat čitanja raznih sličnih tekstova, premda predloženo ne smatramo pogrešnim jer je, naprosto, riječ o epitetu koji se baš bira za tekstove koji se klešu na crkvenim ciborijima. To ilustriraju uvodni stihovi natpisa na trabeaciji krstioničkog ciborija iz baptisterija Sv. Ivana Lateranskog, datiranog u doba pape Siksta III.(432.-440.): + *Gens sacrandae polis hic semine nascitur almo...*⁵³ kao i oni na Mauricijevu ciboriju iz Novigrada: + *Hoc tigram lucefluo almoque...* iz druge polovine 8. stoljeća⁵⁴.

II. B i II. C

Latinski superlativ *humillime*, tj. najponiznije, spaja se iz leksema *hu[m]il* i *lim[e]*, koji su odvojeno uklesani na dvama dodirnim stranicama košare (II. B i II. C). Kao izraz, *humillime*, upravo zrcali vjerski mentalitet karolinškog razdoblja, kada je iskazivanje osobite kršćanske poniznosti - *humilitas*, predstavljalo važnu komponentu u idejnom i filozofskom stavu društva. Taj aspekt prisutan je u svakodnevnim molitvenim obraćanjima Bogu, zatim u psalmima pjevanima za ispovijed ili kajanje, gdje je naprosto sve vrvilo od iskazivanja poniznosti⁵⁵. Takvo što nije očigledno mimošlo ni pisanu riječ u kamenu⁵⁶.

Sjetimo se samo pobožnih stihova teologa Gotschalka, o sv. Križu i o sv. Trojstvu, gdje se vidljivo isprepliću poniznost, veličanje sv. Trojstva i pokajništvo, kao tri bitne komponente kršćanske vjere u doba Karolinga. Tu, u predzadnjoj strofi pjesme *In laudem SS. Trinitatis*, za koju sam autor kaže da je napisana za njegova progonstva, na obali mora, najponiznije (*humillime*) moli za milost Boga, koji znade za njegove muke u tudini, riječima: *"Exul ego diuscule hoc in mare sum, domine annos nempe duos fere nostri fore, sed iamiamque miserere. Hoc rogo humillime."*⁵⁷

⁵² D. A. WILMART, nav. dj., str. 26.

⁵³ P. TESTINI, nav. dj., str. 475. - M. RIGETTI, nav. dj., str. 479.

⁵⁴ G. CUSCITO, nav. dj., str. 124.

⁵⁵ *Domine vide humilitatem meam et laborem meum; et dimitte universa delicta mea* (usp. D. A. WILMART, nav. dj., *Libellus Trecensis*, str. 29). Također izvadak iz molitve, koja se čita u *Libellus Parisinus*, str. 37: *Humilitatem cordis veram tribue mihi, ut cum humilibus exaltis; ...tibi humilis peccator precor; Isti, nav. dj., str. 40, 44: Oratio ad laudem Dei: ...extrahere me servolo tuo humilimo de malis operibus; deprecor te quia humilis venisti ad recreandos nos; firma in me humilitatem veram.*

⁵⁶ Tek za ilustraciju navodimo natpis iz 8. stoljeća, iz Bologne, uklesan na crkvi Sv. Stjepana: *[Ab] umilibus vota suscipe dominis nostris Liutprant et Ilprant regibus, et D. N. Barbatu episc. sanctae eccl. Bonnss.* (usp. P. J. MIGNE, nav. dj., col. 136).

⁵⁷ Usp. G. VECCHI, nav. dj., str. 54 (49-54).

Također i terminologija, koja se prepoznaje u većoj skupini sačuvanih slova, a restituirana glasi *ut dum subsistimus Dei*, sasvim je u skladu s prethodnom idejom.

II. D

U natpisu na ovoj stranici zacijelo je sadržana poruka koja vjernike upozorava na život u vječnosti. Tu dimenziju kršćanin postiže činom krštenja u obrednoj vodi, dok duhovnu obnovu zaslužuje pak ispovijedanjem Presvetog Trojstva (*Trinum*). Sačuvana slova ...*flu*... očito su početak riječi *flumen*, tj. odgovarajućeg padežnog oblika (*fluminem*), što ga određuje prijedlog *p(er)*, koji joj prethodi. Kao pojam *flumen* evocira čin Kristova krštenja u Jordanu od strane Ivana Krstitelja i s teološkog gledišta ona je simbol vjere, uskrsnuća te jamstvo za vječni život. Taj aspekt istaknut je u natpisu završnim riječima ...*p(er) flu[minem...]/[?...]vita[m] mereamur/[aet]er[nam]/[...?] A[me?]n*. Izraz odgovara formulaciji "*ut habeas vitam aeternam. Amen*", koja u latinskoj liturgiji i rimskom naučavanju zaživljava za Karolinga, dok je u sjevernoj Italiji posvjedočena 796. godine, primjerice, u pismu Paulina iz Akvileje sinodu u Forliju, a prvi put 726., u pismu što ga je papa Grgur II. uputio sv. Bonifaciju⁵⁸.

Rijeka, *flumen*, ovdje je opća alegorija i simbol biblijske rijeke Jordana, gdje se odvio iskonski obred Kristova krštenja, a potom i ostalih koje je krstio sam Krist. Stoga se rijeka, tj. voda općenito, izravno javljaju u liturgiji kao vanjski simboli i prefiguracije sakramenta krštenja. Takvi se prenose i u likovnu ikonografiju te pisanu riječ, o čemu najbolje svjedoči čuveni stihovani natpis iz doba pape Siksta III. (432.-440.), uklesan na epistiliju kolonade baptisterija Sv. Ivana Lateranskog, u Rimu: ...*nec numerus quinquam scelerum nec forma suorum terreat hoc natus flumine sanctus erit*⁵⁹.

Iz dosadašnjeg izlaganja jasno je da je sastavljač natpisa osobiti naglasak pridao upravo aluzijama na Ivana Krstitelja, potom rijeku-vodu kao materiju krštenja i na koncu nužnoj težnji svakog pojedinca ka milosnom uključivanju u sam život Presvetog Trojstva. Posljednje je važno utoliko, što je danas sigurno da do karolinške epohe, na Zapadu nije bila u uporabi izravna trojstvena formula⁶⁰.

Ova tekstovna i misaona cjelina završava u natpisu uklesanim ideogramom, kao stiliziranim prikazom zmije. I ovaj motiv još je jedan znak likovnosti vremena u kojem ciborij nastaje. Osim već spomenutog, identičnog ukrasa na predromaničkom pilastru katedrale u Akvileji iz tridesetih godina 9. stoljeća, istovjetne životinjske stilizacije namijenjene kamenim marginama geometrijskih ploha, nisu nam poznate, premda se likovne paralele mogu pronaći u slikanom ukrasu onodobnih rukopisnih knjiga. To možda otkriva iluminirani predložak kakva Evandelja ili Biblije, iz

⁵⁸ M. RIGETTI, nav. dj., sv. IV, str. 113. Detalj Psaltira, zvanog iz Utrechta, nastao u Hautvillersu između 820. i 830. godine, nosi istu sintagmu *Vitam aeternam. Amen*. (J. HUBERT - J. PORCHER - W. F. VOLBACH, *L'Empire carolingien*. Paris, 1968, str. 103, sl. 88).

⁵⁹ P. TESTINI, nav. dj., str. 475.

⁶⁰ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1990, str. 362.

kojega je prikaz kopiran, pri čemu je ostatak rukopisa mogao pak poslužiti učenom pisaru, benediktincu, kao poticaj za izradu teksta kojeg će potom proslijediti majstoru za uklesavanje na ciborij.

No, ipak se ne možemo otrgnuti dojmu da je prikaz zmiije našao mjesto baš unutar sadržaja, koji tematizira ideju Ivanove remisije grijeha i pročišćenja duše krštenjem u obrednoj vodi, što je po našem sudu još jedna povrda kako različiti sadržaji mogu pripomoći istoj svrsi, poslužiti istom značenju. Štoviše, zmiija (*gremio viperarum*) je biblijski povezana uz Ivanovu parabolu o krštenju. Evanđelje po Luki, kaže: *Dicebat ergo ad turbas quae exhibant ut baptizarentur ab ipso: Genimina viperarum. Quis ostendit vobis fugere a ventura ira.*⁶¹Isto je i u Matejevu evanđelju: *Videns autem multus pharisaeorum, et saducaeorum, venientes ad baptismum suum, dixit eis: "Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere a ventura ira."*⁶²

Natpis na ciboriju, u cjelini i u detalju, bez obzira na opisane manjkavosti, pokazuje znatnu formalnu artikulaciju i aktualnost izraza upravo primjerena latinskom liturgijskom jeziku. Tekst sadrži elemente kršćanskog dogmatskog obilježja, gdje manji odlomak (stranica I. D), valja shvatiti kao "praktičnu" interpolaciju, poput kakve dedikacijsko-konsekrativne oznake, koja nimalo ne utječe na smisao glavne poruke. Literarni oblik teksta ne može se utvrditi; reći je li natpis možda izvorno bio složen u stihovima, tj. versificiran. Na temelju fragmentarne cjeline, to bi bilo presmjelo zaključiti, iako se po analognim tekstovima i ovdje sačuvanim odlomcima, ipak naslućuje težnja k ritmizaciji, stihu. Štoviše, liturgijski tekstovi, poput opisanog, općenito njeguju ritam; natpis uklesan na trabeaciji oltarne ograde iz Rižinica u Solinu pokazuje začetke ranosrednjovjekovne poetike u nas, kakvi su se oblici kasnije osobito njegovali u epitafima 10. i 11. stoljeća⁶³.

Natpis na ciboriju iz Bijaća potrebno je shvatiti u njegovu izvornom smislu i poruci. Nadovezujući riječi u razvučenu naraciju, tvorac natpisa je uspio ostvariti koncizan protok misli i sadržaja. Stvorio je tekst izbrušena stila, maksimalne koncentriranosti i simbolike, u potpunosti posvećen funkciji sakralnog prostora gdje se nalazio. Osim što afirmira vrijednosti rimske liturgije, uhvatljive u temelju na skromnim fragmentima teksta, natpis otkriva i misao epohe koja se razvija u ozračju Karolinga, i u čemu se ogleda kulturna i povijesna aktualnost ukupnog spomenika.

Promotрили smo epigrafičke i stilske komponente, iz kojih je evidentno da nastanak ciborija valja smjestiti u razdoblje prije polovine 9. stoljeća. Iako se u natpisu očituje ukorijenjenost rječnika još iz kršćanske kasne antike jer su to naprosto epigrafičke konvencije koje traju, kako bi kao jezični i dogmatski stereotipi bili prepoznatljiviji, ipak tolika koncentracija karakter-

⁶¹ Luk. ev. III., 7, 3, u: *Biblia Sacra*. Torino, 1881, str. 643.

⁶² Mat. ev. III., 7, u: *Biblia Sacra*. str. 606.

⁶³ V. DELONGA, Latinski spomenici, str. 223-232, 279-287. - ISTA, Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima. u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. Split, 2001, str. 246-249.

ističnih termina i ukupan izbor leksika, analogan rječniku na spomenicima datiranima u prijelaz 8. ili u rano 9. stoljeće, s frazama i glagolima poput: *mereamur vitam aeternam...dum subsistimus Dei....., cernite dicata.... collite Deum, ...confitente, laudate Trinum*, zatim priložima i epitetima: *...nempe, ...humillime, ...almificae,....almoque*, svjedoči o zaslugama Karolinga za revitalizaciju nekadašnjih liturgijsko-dogmatskih postulata utemeljenih u doba Grgura Velikog.

Cjelokupni grafijski duktus, stilska i morfološka ustaljenost slova ukazuju na zanatski kvalitetan i promišljen rad, u okvirima ranoga srednjega vijeka, čak reprezentativan u svojoj kategoriji. Iz sačuvanoga je razvidno da je radni predložak kojim je kiparski majstor-klesar rukovao pri uklesavanju teksta u kamen, bio vješto i učeno napisani rukopis. Bez ikakve sumnje, sastavila ga je osoba-klerik, koja je svakodnevno bila u prilici pisati i susretati se sa sličnim tekstovima, pa joj stoga i ortografska pravila nisu bila nepoznata.

Natpis je uklesan rustičnom kapitalom. Slova su uglavnom ujednačena duktusa, a razmaci pravilni. U sačuvanim dijelovima vidi se da pisar dobro pozna grafijska pravila o uporabi ligatura, skraćena, interpunkcija i sl. Neki oblici slova gotovo preslikavaju ortografiju liturgijskih knjiga 9. stoljeća, pisanih majuskulnom te knjiškom minuskulnom karolinom, kao i prateće grafijske detalje, od razmaka do interpunkcija. Riječi se, primjerice, rastavljaju točkom u visini sredine slova, tri točke se koriste kao *distintio finalis* upravo na način, kako se u 9. stoljeću navode u tekstovima pisanim karolinom, posebice u sakramentarijima, kao tipičnoj vrsti obrednih knjiga u ranom srednjem vijeku. U tu svrhu dostatno je samo usporediti uvodni segment natpisa na jednoj od unutarnjih stranica ciborija (II. A): majuskulno A bez poprečne haste, slovo U ovalne forme s prvom savijenom hastom, k tome Q i R, gdje se donje kose haste blago izvijaju na krajevima, slično načinu kako to perom i tintom čini pisar na pergameni knjige. Za ilustraciju navedimo slova i ukrasne inicijale te male figuralne prizore u Drogonovu sakramentariju, djelu pisarske škole u Metz u ili tekstove iz tzv. Utrechtskog psaltira, napisana između 820.-830., u opatiji Hautvillers kod Reimsa⁶⁴, pa da se s dosta vjerojatnosti promisli kako se klerik-benediktinac, kojemu je povjerena izrada teksta za natpis na bijačkom ciboriju, poslužio sličnom obrednom knjigom u cilju da tekst koji stvara bude autentičan i uzorno napisan.⁶⁵ Bila bi prava sreća ili puka slučajnost da se baš takva knjiga tijekom vremena i sačuvala, međutim, nedvojbeno je da natpis na ovom ciboriju dandanas čuva u kamenu drevnu tradiciju karolinških skriptorija. Mislimo da ne griješimo, kada kažemo, da je ovo izvorno bio natpis uzornih grafijskih vrijednosti, tekst gdje se upravo odražava nacrt obnove pismenosti, u skladu s naredbom Karla Velikog o savjesnijem i valjanom prepisivanju crkvenih knjiga, koja je sadržana u njegovoj *Admonitio generalis*, iz 789. godine.

Grafijske odlike natpisa

Zaključak

Natpis na ciboriju nije pisan samo kao dopadljivo literarno djelo u kamenu, već i s ciljem da utječe na okupljene religiozne duše, upućujući ih da duboko prožive i prihvate kršćanske tajne. Ukomponiran na stranicama ciborija u geometrijsku i simboličku likovnu kompoziciju, uklesan je sa svrhom da ukupnim izgledom i porukom zadovolji potrebe vjerničkog kruga, crkvenih i svjetovnih naručitelja.

Središnja religiozna misao, kao ideja-sastavnica ukupna teksta, jest Presveto Trojstvo (*Trinum*). *Trinum* na ciboriju i trostruki *Sanctus* na trabeaciji predromaničkog septuma iz crkve Sv. Marte, odaju duhovnost i vjerske predodžbe razdoblja, pa je po tim tekstovnim komponentama skupina natpisa iz Bijaća sadržajno najznatnija i najprimjerenija razdoblju kršćanske inkulturacije Hrvata, u prvim desetljećima 9. stoljeća⁶⁶.

Rječnik natpisa općenito pokazuje odlike svojstvene liturgijskim i dogmatskim tekstovima, no ponajviše se uklapa u koncepciju natpisa uklesanih na nekima od ciborija u ranosrednjovjekovnim baptisterijima (Kalistov u Čedadu, Mauricijev u istarskom Novigradu), ili tekstovnim porukama u natpisima na krsnim zdencima (Višeslavov krsni zdenac). Ostajemo, stoga, u uvjerenju da je tekst ciborija iz Bijaća, načinom i stilom kakvim je sročén upućivao, koliko na komponentu vjere u sv. Trojstvo, toliko sublimirao i činjenicu o krštenju, kao činu prihvaćanja Trojedinog Boga, što posredno otvara pitanje o samom izgledu sakralnog prostora gdje je bio smješten.

Likovni elementi na ciboriju ne distoniraju tekstu, ni sadržajno niti stilski te su klesani u okvirima predromaničkog izraza u skulpturi ranog 9. stoljeća. Dekoracija, koja ispunjava arkade ciborija odgovara izražavanju liturgijskog simbolizma, koji izranja iz alegorijskih životinjskih prikaza i motiva, a koji su konvencionalno prisutni na sličnim objektima, kao elementima liturgijskog prostora. Figuralizacija životinjskih likova ovdje je izvedena sa svrhom otkrivanja određenog simbolizma; za svaku krepost i za svaki grijeh može se pronaći primjer iz životinjstva. Konkretno, prikaz zmije u unutrašnjosti arkade ima funkciju ideografskog, simboličkog provođenja. Lavovi, koji inače prate ikonografiju ciborija, znamen su snage i veličanstva, da bi s vremenom postali simbolom Krista, kao gospodara života. Paunovi, koji aludiraju na besmrtnost duše i blaženstvo u Kristovoj vjeri, s groždem u kljunu su simbol Euharistije⁶⁷. Ti se likovi javljaju kako na oltarnim, tako i na krstioničkim ciborijima. Stoga ovaj spomenik, zajedno s tekstom koji je na njemu, nije samo zanimljiva i skladna konstrukcija, već je važan u kršćanskom naučavanju zbog didaktičkog, intelektualnog prožimanja ukrasa i riječi, sa zadaćom da kao cjelovita kompozicija utječe na duh vjernika okupljenih u bogoštovnom prostoru.

⁶⁴ J. HUBERT - J. PORCHER - W. F. VOLBACH, nav. dj., str. 158-161, 99, 101-103.

⁶⁵ To najbolje ilustrira način pisanja *nomina sacra*, poput riječi *Christi* koja točno slijedi grafijske knjiške oblike (u prvom slovu X križaju se dvije haste na način da se izvijaju pri krajevima, tako da desni segment slova zaobljuje krajeve prema unutra, pa se doima kao kakvo C, a lijevi donji znatno produžuje nadolje). Usp. prethodnu bilješku.

⁶⁶ V. DELONGA, nav. dj., str. 241-243.

⁶⁷ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb, 1990, str. 373, 453.

Problematika natpisa na ciboriju potaknula je, na svojstven način, i pitanje o njegovu izvornom smještaju u okviru crkvenog kompleksa u Bijaćima. Tijekom razlaganja upozorili smo na razne semantičke aspekte natpisa i terminologiju, upravo primjerenu tekstovima koji se pojavljuju u sastavu krstioničkog ansambla, zbog čega se čini pouzdanija sadržajna povezanost opisanog ciborija s oblicima, koji postoje u sličnim objektima. Štoviše, bitan pokazatelj u takvim promišljanjima jest upravo kompozicija i način osmišljavanja dijela natpisa na unutarnjim stranicama kamene košare. Primjer, naime, dvostrano raspoređenog natpisa, jedinstven je u kiparsko-epigrafičkoj baštini Jadrana, pa je u ciboriju iz Bijaća našao i prvu potvrdu⁶⁸. Specifična, dakle, artikulacija teksta, uklesana unutarnjim rubovima arkada, navodi nas na pretpostavku da je opisana konstrukcija izvorno bila postavljena na takvom mjestu da je osoba, koja se pod njom nalazila, bila u prilici i mogućnosti čitati sadržaj uklesana natpisa u dosegu vlastita očista. Upravo tu, u unutrašnjosti ciborija, bila je sročena poruka koja je usmjerivala pojedince, vjerujemo katekumene, na spoznaju da će u Izvoru života primiti Božju milost i zaslužiti vječni život (...*per fluminem...vitam mereamur aeternam*). Pretpostavljamo da jedan tako poticajni tekst, kao ovaj, uklesan na unutarnjim stranicama ciborija, nije bio usmjeren svećeniku za oltarom, primarno niti vjernicima okupljenima u crkvi, već je bio upućen budućim neofitima, a okupljenim katekumenima, u okolnostima primanja krsnog sakramenta. To se, među ostalim, čini jednim od valjanih razloga zbog kojih promišljamo da je riječ o neblici koja je nadvisivala krsni zdenac, a sam natpis bio kršteniku na dohvat vida. Na koncu, u nemogućnosti da se pri obnovi postojeće zgrade, vjerojatno već i dotrajale starokršćanske krstionice, planirani natpis raširi na unutarnje zidove građevine, kako se prakticiralo u kasnoj antici, ali i u suvremenim rješenjima pri uređenju većih krstioničkih zdanja u tadanjim zemljama Karolinga⁶⁹, gdje su tekstovi osim na zdencu ili arhitravima ciborija, također pratili mozaičke plohe te freske na zidovima (*in circuitu fontis*), u izmijenjenim gospodarskim i društvenim okolnostima, gotovo bez raspoloživih majstora, mozaicista i fresko-slikara, možda se pribjeglo upravo ovakvom, sasvim odgovarajućem i prihvatljivom rješenju, u okviru tek preuređenog krstioničkog prostora.

Nedavno smo imali priliku ovu problematiku tek naznačiti, pri tom iznijevši pretpostavku da je ciborij mogao bio izrađen za otprije postojeću krstionicu u Bijaćima kada je, u ranom 9. sto-

⁶⁸ S obzirom na oblik četvrtaste osnove, ukrašenost ploha, kako na vanjštini, tako i u unutrašnjosti konstrukcije, bijački ciborij je najbliži ciboriju iz crkve S. Apollinare in Classe, u Ravenni. Taj je također ukrašen na vanjskim i unutarnjim stranicama košare, dok je natpis uklesan samo na vanjskoj, tik uz gornji rub jedne arkade, gdje se doima sasvim uzgredan u odnosu na prevladavajući ukras kamene košare. Iako je sadržavao posvetni tekst, koji svjedoči o vremenu njegove izrade (oko 806.-816.) te vrlo uglednom donatoru i zaslužnom majstoru: *Ad honorem Domini Jesu Christi et Sancti Eleucadii sub tempore domini Valeri archiepiscopi. Ego Petrus presbyter feci.* (usp. J. AUBERT - J. PORCHER - W. F. VOLBACH, nav. dj., str. 277, 358), očito da pri idejnom rješavanju čitava projekta, za natpis nije bilo predviđeno neko istaknutije mjesto u kompoziciji same cjeline, na način kako se tome pristupilo pri izradi ciborija iz Bijaća.

⁶⁹ Usp. bilj. 35, 37, 33.

ljeću, ona ponovno dobila na važnosti i funkciji⁷⁰. To je viđenje, naravno, dovelo u pitanje dosadašnje spoznaje oko smještanja konstrukcije nad oltarom u crkvi Sv. Marte, koja se nalazila u istom sklopu, sjeverno od krstionice. Historiografija je dosada predočavala ciborij kao oltarnu nebnicu u crkvi, ponajprije zbog njegove konstrukcije četvrtaste osnove te spomena sv. Marte u natpisu. Logično je da je naše viđenje izazvalo nejasnoće i zahtijevalo dodatna objašnjenja, pogotovo uzmu li se u obzir stavovi onih stručnjaka, koji konstrukcije šesterostranične osnove isključivo vide kao oblike krstioničkih ciborija⁷¹. Ukazivanjem na mogućnost da je opisani ciborij mogao biti dio novoga, predromaničkog ansambla krstionice, za koju vjerujemo da je i tada funkcionirala pod svetačkim naslovom Ivana Krstitelja, ne dovodimo u sumnju očiglednu prevlast šesterostranih tipova kao oblika krstioničkih ciborija, međutim, želimo ukazati i na neke moguće izuzetke od toga, gotovo bi se reklo, pravila. Kada o ovome pišemo, naravno, ne iznosimo tvrdnju, ali mislimo da se neke važne pojedinosti o kojima smo razlagali, ipak ne mogu mimoći. Razloge, koji ukazuju da naš prijedlog ipak ne bi bio nemoguć, potkrijepljujemo jednim, problemski srodnim slučajem, povezanim uz predmet predromaničkih šesterokonznih crkava i pojavu luka na oltarnim ogradama u takvom tipu građevina. Isključivo povezivanje oltarne ograde s lukom na trabeaciji i šesterokonznog crkvenog objekta je, s razlogom, uvriježeno u literaturi. Međutim, u zavidnoj množini lukova koji se, poput kakva pravila, doista pojavljuju u tim crkvama, pronalazak trabeacije s elementom zabata, u šesterokonznoj crkvi na Mastirinama, u Kašiću, ipak dopušta da se govori o svojevrsnom izuzetku, specifičnom u odnosu na taj arhitektonski tip crkava⁷². To je samo jedan od primjera koji pokazuje, da je u nekim okolnostima te iz bilo kojih neznanih razloga, čak dolazilo i do odstupanja od propisanih sadržajno-liturgijskih modela, koji su se pri osmišljavanju projekta pojedinog oblika crkava, barem u to vrijeme, poštovali. Ukoliko su liturgijski postulati koji su uvjetovali takvu gradnju bili zadovoljeni tada su izuzeci, koji su se evidentno događali, ovisili o specifičnim lokalnim uvjetima, zadanim formalnim i tehničkim okolnostima ili tome slično.

Došavši u posjed terenske dokumentacije s prvih iskopavanja te uspoređujući sve pojedinosti, koje su se analizom spomenika mogle sabrati, s egzaktnim pokazateljima na terenu, izvorno mjesto ciborija unutar sakralnog kompleksa u Bijaćima pokazalo se predočivim, ako ne u cjelini, ono barem u sagledivim okvirima. Krstionica u Bijaćima je objekt osmerokutna tlocrta (5,80 x 5,20 m vanjski; 4,60 x 4,10 m unutarnji promjer), otkrivena prilikom prvih

⁷⁰ V. DELONGA, *Latinski spomenici*, str. 50; ISTA, *Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci - latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima*. u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. Split, 2000, str. 238-244. - *Katalog*, Split, 2000, str. 186-190.

⁷¹ P. VEŽIĆ, *I cibori a pianta esagonale risalenti all'alto medioevo in Istria e in Dalmazia*, *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Zagreb - Motovun, 1997, str. 102, 115.

⁷² V. DELONGA, *Starohrvatska crkva na Mastirinama u Kašiću kod Zadra*, *Starohrv. Prosvj.*, ser. 3, 18/1990, str. 55, 70.

arheoloških radova, kao i križni bazen-piscina u njenu središtu za krštenje uranjanjem u vodu (*ad usum baptismi per immersionem*)⁷³. Bila je sagrađena u 6. stoljeću, kao zasebna zgrada, a u predromanici građevinski povezana s crkvom u jedinstven sklop. Za prvih istraživanja pronađeni su i dijelovi opisana ciborija, najviše u arealu otkopanih temelja krstionice⁷⁴. Tada, međutim, kao što ni danas to nije moguće, nisu ustanovljene potrebne naznake koje bi odavale smještaj stupova ciborija nad krsnim zdencem, na osnovi čega bismo bez dvojbe mogli ustvrditi da je baš tu bilo njegovo izvorno mjesto. Isti se slučaj potvrdio i prilikom istraživanja u prostoru crkve (Sv. Marte), gdje se tijekom obje istraživačke akcije, osim dijelova stilobata oltarne ograde, nisu pronašli tragovi ležišta za učvršćivanje konstrukcije ciborija u prostoru crkvenog prezbiterija, baš kao ni u prostoru susjedne krstionice. Vrijedan spomena je podatak da su prvi istraživači otkrili debelu kamenu četvrtastu ploču kao poklopnicu krsnog bazena, što je vjerojatno posljedica kasnijih preinaka, kada daljnja evolucija obreda krštenja dovodi do postupnog napuštanja imerzije i prelazak na obred škropljenja (*per infussionem*). No, i u takvim uvjetima bi se opisana konstrukcija ciborija, dimenzijama i funkcijom, sasvim dala uklopiti u prostor krstionice, smještena nad kakvim većim kamenim kladencem, koji je umjesto piscine služio za krštavanje, možda već i tijekom druge polovice 9. stoljeća, slično primjerku kakav je tada postojao u starohrvatskoj crkvi Sv. Marije u Biskupiji⁷⁵.

Premda, s gore navedenog gledišta, ne postoje čvrsta uporišta na terenu, koja bi sugerirala sasvim određeno rješenje prvotnog smještaja ciborija, bilo u crkvi ili u krstionici, sve u svemu, čini se izglednijim to mjesto pokušati potražiti nad križnim krstioničkim zdencem, gdje bi ciborij imao funkciju njegova ukrasna nadgrađa. Osnova ciborija je kvadrat sa širinom stranice 1,66 m, kojim se mjerama približava veličini bazena, također kvadratu, s dužinom stranice 1,80 m, i gdje su križno postavljeni krakovi bili ukopani u pod.⁷⁶ Mjere upućuju na to da je postojao dostatan razmak između četiri stupa, koji su se oslonjali na kamene četvorine, postavljene na četiri kuta među krakovima povišenog podanka piscine. Na taj način, stupovi s kapitelima podupirali bi četverostraničnu košaru ciborija, slično rješenjima kakva su se provodila nad starokršćanskim križnim piscinama⁷⁷. Izgleda da je sam pros-

⁷³ P. CHEVALIER, *Salona I*. Tome 1, Ecclesiae Dalmatiae. Catalogue, Rim - Split, 1995, str. 223-224. Također usp. planove i terensku dokumentaciju s istraživanja koja je priložena u ovom broju časopisa.

⁷⁴ Na mjestu krstionice kasnije, u 17. stoljeću, podignuta je barokna crkvice, a zatečeni dijelovi predromaničkog kamenog ansambla, pronađeni u krstionici i u crkvi, sekundarno su korišteni za gradnju njenih zidova, što se potvrdilo tijekom arheoloških iskopavanja, kada je ta ista crkva porušena. Nakon iskopavanja, F. Bulić je na njenom mjestu opet dao podići današnju crkvu Sv. Marte.

⁷⁵ S. GUNJAČA - D. JELOVINA, *Starohrvatska baština*. Zagreb, 1976, str. 93, sl. 4.

⁷⁶ Čini se, da bi s obzirom na takav volumen ciborij bio stiješnjen u prezbiteriju četvrtaste apside (širina 3,42 m), ukoliko bi se njegov smještaj tražio nad oltarom u predromaničkoj crkvi Sv. Marte.

⁷⁷ D. DOMANČIĆ, Krsni zdenac ranokršćanske crkve u Lovrečini na Braču, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 23, Split 1983, str. 41-48; D. DOMANČIĆ - J. JELIČIĆ, Povlja. U: *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*. Split, 1994, str. 17-27. - P. CHEVALIER, *Salona I*. Tome 1, Ecclesiae Dalmatiae. Catalogue, Rim - Split, 1995, str. 223-224. - ISTA, *Salona II*. Tome 2, Ecclesiae Dalmatiae. Illustrations et conclusions, Rome-Split, 1995, str. 171-180.

tor s bazenom i ciborijem, po potrebi, bio i zatvaran, za koju svrhu su bile predviđene i rupe na ciboriju, gdje su se zadijevale željezne šipke za vješanje zastora. Sačuvane rupe na vanjskim i unutarnjim stranama na stopama arkada, upućuju da su slični zastori vjerojatno ograđivali i prilaz kojim su katekumeni stizali do krsnog zdenca na obred kršćanske inicijacije, da bi u znaku *Trinuma* i sv. Ivana Krstitelja, kao neofiti i punovjerni kršćani, potom mogli pristupiti obredu u crkvi posvećenoj sv. Marti.

*Pre-Romanesque Ciborium
from the St. Martha's Church
at Bijaći
Summary*

The author deals with the ciborium from the church complex at Bijaći, presently displayed in the Croatian Archaeological Museum (Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu) at Split. Particular attention is paid to the inscription cut in this square-shaped ciborium. She dates the ciborium to a period that does not exceed the rule of the Croatian prince Mislav, that is, according to the preserved historic documents, about 835-845, wherefore, she proposes the years 830-840 as the terminus post quem non of making of the ciborium. She determines the reasons for which the ciborium was probably erected on top of an earlier cross-shaped piscina in the paleo-Christian baptistery, that was rearranged in the pre-Romanesque époque, in the first three decades of the 9th century, whereas the St. Martha's Church, of the same complex, was rebuilt within the limits of the older, paleo-Christian, church.

The ciborium was reconstructed from the preserved fragments found during the first excavations (1902-1905) at the locality of Stombrate in Bijaći. The archaeological material confirms existence of a large Roman villa-mansion in Stombrate, where, in the late classical period, a Christian complex developed, in the territory of the coastal agger centuriation, in the vicinity of the diocese centre of Salona. In the church complex, there is discovered a paleo-Christian basilica and, linked with it, an octagonal baptistery with a cross-shaped piscine. In the early Middle Ages, when in a part of the agger of Salona there was also established the seat of the Croatian principality headed by the princ Trpimir's dynasty, the large Roman villa at Stombrate in Bijaći became part of the property (predium) of the Croatian princes, gradually to become one of the larger feuds in the royal territory (territorium regale). Induced by the missionary church interests at the time of the Carolings, who were present in the Croatian principality's territory, the very first Trpimirovićs rebuilt the late-classical villa and, within the limits of the initial, paleo-Christian church, dedicated to St. John, built the new one, to have dedicated it to St. Martha. Simultaneously with building of the church, there was also rebuilt the paleo-Christian baptistery that is now, in the Pre-Romanesque époque, linked with the church with adequate annexes. The square

ciborium is deemed not to have been intended for the St. Martha's Church altar initially, but for the new baptistery in its southern annex, where it was placed above the previously existing cross-shaped, sunk, piscine, its four pilasters standing on corners of the cross hands of the piscine. Such deductions firstly result from the composition of the inscription that was, besides the outer surfaces, also cut along the inner side of the ciborium. Moreover, the very content of the inscription is adequate to baptisteries and their fixtures, such as baptising fonts and the ciboria above them, both in the early Middle Ages and the earlier late, Christian, Roman period. The central religious idea of the inscription, also making the linking element of the entire text, is the concept of the Trinitum (the Holy Trinity). Particular attention is paid to St. John the Baptist's allusions, the river-water as the baptising matter, and, finally, the merciful inclusion of the man in the life of the very Trinity, as a guarantee of the eternal life. We, therefore, remain assured that the ciborium inscription sublimed the act of the baptism as the act of acceptance of the Triune God, which essentially determines also the sacral area of the baptistery in which the act takes place.